



Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 60 no. 1

Deze Mededeling werd in verkorte vorm uitgesproken in de vergadering van de Afdeling Letterkunde, gehouden op 9 september 1996.

J.A. BORNEWASSER

# (On)partijdig? Over partijgeschiedenis

Copyright van deze uitgave © 1997 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.



Politieke partijen zijn politicologisch meer dan ooit 'in' omdat ze maatschappelijk 'uit' heten te zijn. Tot deze conclusie moet iedereen wel komen die de gegevens en beschouwingen in de politicologische vakliteratuur van de laatste jaren overziet. In 1993 hielden de wetenschappelijke bureaus van de vier grote partijen een studieconferentie onder de titel 'Partijen uit de tijd?'. Voorzien van een vraagteken, allicht! Onder de titel 'Heeft de politieke partij nog een toekomst?' besprak in hetzelfde jaar een politicoloog de relevant materiaal bevattende dissertaties van drie vakgenoten. Ze gaven volgens hem weinig reden om de toekomst van de politieke partij met vertrouwen tegemoet te zien.<sup>1</sup> Een enigszins bezwerend karakter had dan ook het symposium dat het Groningse Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen in 1994 organiseerde over de positie van de politieke partij in de eenentwintigste eeuw. De daar geventileerde futurologische bespiegelingen werden gebundeld onder de deels retorisch blijkende titel *Politiek zonder partijen?*<sup>2</sup> In de post-moderne tijd zonder *grands récits*, zo kan men in de bundel lezen, had als gevolg van individualisering en secularisering de ideologie van de traditionele partijen aan geldingskracht ingeboet. Het werd voor hen steeds moeilijker om kiezers en leden aan zich te binden. Antipolitiek sentiment en een anti-partijen-stemming heersten alom. *Parteiverdrossenheit* is daarvoor de Duitse vakterm, want het verschijnsel is allesbehalve uitsluitend Nederlands.

Historici die, zoals ik, liever een empirisch sterk staand symposium over de ontwikkeling van de politieke partijen in onze eigen twintigste eeuw hadden gezien, hebben moeten ervaren dat de toekomst blijkaar inspirerender werkt dan het verleden. Een jaar geleden kwam het tijdschrift *Beleid en Maatschappij* met een themanummer 'Over de toekomst van politieke partijen', waarin de zojuist genoemde wetenschappelijke bureaus gelegenheid kregen hun visie op het vermeende verval van hun organisatie en de eventuele remedies daartegen te kennen te geven. De twee liberale auteurs, die de titel van hun bijdrage ontleenden aan de reeds een kwart eeuw oude, gelijknamige Amerikaanse studie *The party's over?*, bestreden impliciet de negatieve strekking van dit werk en droegen argumenten aan voor het noodzakelijk voortbestaan van politieke partijen. Dat deden de andere heren – hoe zouden zij anders kunnen? – evenzeer. In een nabeschuiving echter stelde de redactie-voorzitter van het tijdschrift vast, dat alle inzenders de toekomst nogal krampachtig en angstig tegemoet waren getreden: waarom zouden de betrokken partijen niet openlijk wat meer profijt trekken van hun relaties met de institutionele werelden van hun traditionele achterban?<sup>3</sup> De teneur van een artikel, dat voor enige maanden in het Jaarboek van het genoemde Documentatiecentrum verscheen, is wederom vrij somber. Weliswaar is ook hier de

<sup>1</sup> Ph. van Praag jr., 'Heeft de politieke partij nog een toekomst?', *Socialisme en Democratie*, 50 (1993), 449.

<sup>2</sup> G. Voerman (ed.), *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek* (Amsterdam 1994).

<sup>3</sup> *Beleid en Maatschappij*, 22 (1995), 185.

ondertitel, 'De teloorgang van de traditionele politieke partij', van een vraagteken voorzien, maar de auteur concludeert dat door hun afgenomen bedding in de samenleving de Nederlandse partijen in toenemende mate een onzeker bestaan leiden.<sup>4</sup> 'Tobberige instituten', zo heeft een redacteur van *NRC Handelsblad* hen het vorig jaar genoemd.<sup>5</sup>

Niet zonder invloed van de problematische thematieken die binnen dit partijpolitologisch klimaat aan de orde zijn gesteld, heb ik gewerkt aan een breed opgezette geschiedenis van de KVP, de Katholieke Volkspartij, waarvan Band I, de periode 1945-1963 bestrijkend, aan het eind van het afgelopen jaar verschenen is.<sup>6</sup> Met het vervaardigen van Band II, handelend over de periode 1963-1980, ben ik druk doende. Aan het begin daarvan heb ik een tussenbalans opgemaakt, een soort proloog, die tevens als epiloog van Band I moet dienen. Dat heeft mij in het bijzonder geconfronteerd met de methodische moeilijkheden die aan het schrijven van zo'n partijgeschiedenis inherent zijn. Graag wil ik u daarvan deelgenoot maken, niet alleen ter rechtvaardiging van mijn opzet, werkwijze en optiek, maar ook als uitnodiging tot kritiek en discussie. Hopelijk kan ik er bij het leggen van de laatste hand aan de tekst mijn voordeel mee doen.

#### I DE UITDAGING VAN DE POLITICOLOGIE

Dat de schrijver van een partijgeschiedenis verplicht is om slechts na gedegen kennisneming van de resultaten van de politicologie vorm te geven aan zijn op historisch bronnenonderzoek berustend verhaal, lijkt welhaast vanzelfsprekend. Eens te meer is dit het geval, wanneer de leefjaren van de partij *in casu* zich voor een deel hebben uitgestrekt over een periode waarin politicologen de partijpolitieke actualiteit regelmatig van hun commentaren hebben voorzien. Meer algemeen zijn zij het, die historici de wichelroede verschaffen om bij hun speurtocht naar ter zake dienende gegevens niet verdoold te raken in de vormloze berg van gegevens. Ons medelid Daalder heeft daar al meer dan twintig jaar geleden in een voordracht voor het Nederlands Historisch Genootschap onverbloemd op gewezen. Hoewel hem verzocht was aan te geven in hoeverre de geschiedwetenschap een bijdrage kon leveren aan ontwikkelingen op zijn eigen vakterrein, liep zijn bijdrage uit op het omgekeerde. Uitdagend noemde hij historici 'niet te evenaren detaillisten' van wie de meesten niet aan 'grote vragen' durfden te raken. Amateuristisch, zonder een duidelijke vraagstelling, zonder wezenlijk geoperationaliseerde begrippen en zonder toetsbare hypothesen lieten zij hun verhaal zichzelf in een *l'art pour l'art* vormen. Charmant was zo iets wel, maar nauwelijks wetenschappelijk.

<sup>4</sup> A. Krouwel, 'Partijverandering in Nederland. De teloorgang van de traditionele politieke partij?', *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (= DNPP), 187.

<sup>5</sup> M. Kranenburg in *NRC Handelsblad* 1.7.1995.

<sup>6</sup> J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980. Band I: Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen 1995).

Zo miste hij bijvoorbeeld een ‘goed doortimmerde analyse van de groei’ van Nederlands eerste politieke partij, de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de na haar ontstane andere partijen. ‘Zijn historici dan toch aantrekkelijke, maar onverbeterlijke individualisten?’, aldus Daalder in zijn peroratie.<sup>7</sup>

De congresserende genootschapsleden moeten de bewust chargerende woorden van deze politicoloog niet al te zwaar zijn gevallen. Uit zijn voordracht bleek namelijk ook, welk een waarde deze hechtte aan een historische benadering van politieke feiten, handelwijzen en systemen. De bij zijn afscheid als hoogleraar gebundelde keur van eigen artikelen, voor een politiek-historicus een stimulerend geheel, kreeg de toepasselijke titel *Politiek en Historie* mee.<sup>8</sup> Daalder heeft zich dan ook in de jongste tijd niet mee laten slepen door het modieuze en ongenueanceerde gejammer over de in staat van crisis gewaande politieke partijen, wier situatie hij in relativerend historisch perspectief pleegt te plaatsen.<sup>9</sup> Dat geldt ook voor zijn gewezen promovendus Koole, die – hoewel van huis uit historicus – zich inmiddels tot *de* partijpoliticoloog van Nederland heeft ontwikkeld. Zijn dissertatie is een feitenrijke, op talrijke empirische gegevens berustende studie, waarvan alleen al titel en ondertitel verraden met hoeveel historisch besef de promovendus te werk is gegaan.<sup>10</sup> Zich baserend op de modelmatig ingestelde werken van bekende buitenlandse politicologen als Duverger, Seiler en vooral Kirchheimer en Panebianco beschrijft hij aan de hand van een aantal deelthema’s de ontwikkeling van de Nederlandse politieke partijen tussen 1960 en 1990. Het is volgens hem een ontwikkeling van bescheiden massapartijen tot – hetgeen hij onder invoering van een nieuw begrip noemt – ‘moderne kaderpartijen’. In een slotwoord onderkent hij hun problemen maar weigert hij van een crisis te spreken. Daartegen had hij zich reeds eerder verzet in enige van zijn vele als voorstudies te beschouwen artikelen. Zo schrijft hij het gebruik van de term ‘verval’ voor de recente ontwikkeling van de partijen toe aan ‘een al te strenge en gedateerde functionele definitie van wat een partij is’.<sup>11</sup>

Alleen nadat hij zich de inhoud van Kooles boek grondig eigen heeft gemaakt, kan vandaag de dag een historicus nog een wetenschappelijk verantwoorde Nederlandse partijgeschiedenis het licht doen zien. Daarom is het wat vreemd dat van de twee grote historische tijdschriften het ene er helemaal geen aandacht aan heeft besteed en dat de recensent in het andere betwijfelde of het werk onze kennis omtrent de geschiedenis van partijen wel

<sup>7</sup> H. Daalder, ‘Moderne politieke wetenschap en het nut van de geschiedenis’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (=BMGN), 90 (1975), 226-243. Citaten op resp. 242, 240 en 242.

<sup>8</sup> H. Daalder, *Politiek en Historie. Opstellen over Nederlandse politiek en vergelijkende politieke wetenschap* (Amsterdam 1990).

<sup>9</sup> Vgl. bijvoorbeeld H. Daalder, ‘A crisis of party?’, *Scandinavian Political Studies*, 15 (1992), 269-287.

<sup>10</sup> R. Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990* (Utrecht 1992).

<sup>11</sup> R.A. Koole, ‘De transformatie van Nederlandse politieke partijen’, *Jaarboek 1988 DNPP*, 212. Vgl. ook idem, *De opkomst*, 396.

heeft verrijkt. Hij betreurt het dat 'de historicus Koole zich zozeer heeft verscholen achter de politicoloog Koole'.<sup>12</sup> Voorwaar een opmerkelijk oordeel! Want wat schreef even eerder een recensente in het politicologische vaktijdschrift?: '...de indruk blijft dat de historicus Koole te sterk is geweest voor de politicoloog Koole'.<sup>13</sup>

Uit de discussie rond diens proefschrift blijkt overigens dat politicologen elkaars werk beoordelen met andere maatstaven dan welke historici gewend zijn te hanteren. Zo vond de een dat Kooles model van de moderne kaderpartij niet deugt, omdat zo'n partij in de praktijk niet meer levensvatbaar zou blijken. Een ander verweet de schrijver dat zijn model niet klopt, omdat de partijen ook nog andere, niet genoemde kenmerken vertonen en doordat hij bovendien gedaan had alsof alle partijen dezelfde score haalden op de in de definitie opgesomde variabelen. Nog weer een ander verwijt was dat de onderzoeker enerzijds te veel erbij had betrokken wat niet relevant was voor het model en anderzijds te weinig onderzocht had wat voor de vraagstelling wel van belang was.<sup>14</sup> Mij bekruipt als historicus wel eens de gedachte dat de aandacht van sommige politicologen meer geconcentreerd is op het juiste model dan op de daarmee te benaderen werkelijkheid. Anders gezegd: dat de empirisch verkregen feiten moeten dienen ter verkrijging van een zo sluitend mogelijke theorie. Wijzend op de in zijn land bestaande *hausse* in theorievorming gebruikt een Franse politicoloog in dit verband de term 'véritable scolastique'. Hij gaf zijn oordeel in aansluiting op hetgeen zijn befaamde landgenoot Maurice Duverger, een van de grondleggers van de partijpolitologie en zelf geenszins afkerig van typologieën, deed spreken van een 'air vierge des cimes', zonder 'souffle de vie'. Zonder het concrete partijleven er voldoende bij te betrekken zouden de theoretici hun aandacht eenzijdig laten uitgaan naar verklaringen van het politieke systeem in zijn globaliteit.<sup>15</sup> Trouwens, Koole zelf heeft ten onzent enigszins tot die indruk bijgedragen, waar hij, samen met de voornaamste Belgische partijpolitoloog Deschouwer, vaststelde dat bij thans redelijk voldoende aanwezige empirische gegevens 'de theoretische verfijning kan beginnen'.<sup>16</sup>

Het probleem van de verhouding tussen theorie en empirie is natuurlijk zo oud als de sociologie – waaruit de politicologie zich immers mede heeft ontwikkeld – oud is. Op gezette tijden staat het, evenals de daarmee verwante methodestrijd tussen sociologen en historici, in een hernieuwde aandacht. In het land van de *Parteiverdrossenheit* maakt het heden ten dage een van de belangrijkste themata uit van de partijpolitologie. Duitsland is niet alleen het

<sup>12</sup> J. Bosmans in *BMGN*, 90 (1994), 156.

<sup>13</sup> A.M.B. Michels in *Acta Politica*, 29 (1994), 95.

<sup>14</sup> *Acta Politica*, 28 (1993), 394; *Jaarboek 1992 DNPP*, 236; *Acta Politica*, 29 (1994), 94.

<sup>15</sup> P. Perrineau, 'Un objet perdu: les partis politiques', in: M. Guillaume (ed.), *L'état des sciences sociales en France* (Parijs 1986), 283.

<sup>16</sup> K. Deschouwer en R. Koole, 'De ontwikkeling van partij-organisaties in België en Nederland, 1960-1990', *Sociologische Gids*, 39 (1992), 343.

land van de – ik citeer uit enige boektitels – *Vertrauenskrise der Parteien, Parteien im Umbruch, Parteien im Wandel* en van de *Volksparteien* als *Ratlose Riesen*, maar ook van een nog steeds aangroeiende literatuur over daarmee samenhangende onderzoeksproblemen. In een boek van driehonderd pagina's zijn enige jaren geleden stand en perspectieven van de *Parteienforschung* in Duitsland uit de doeken gedaan. Daaruit rijst het beeld op van een wetenschappelijk bedrijf waarbinnen niet alleen het object van onderzoek geacht wordt zich in een crisissituatie te bevinden, maar ook het onderzoek zelf een soort crisis doormaakt.<sup>17</sup>

Een toonaangevend partijpoliticoloog die ook als partijhistoricus zijn sporen verdiend heeft, is de Passause hoogleraar Mintzel. Aan het eind van de jaren tachtig sprak hij van een tak van wetenschap die uitmuntte in al te wijde vertakking, duizendvoudige woekering, gebrek aan algemeen geldende theoretische uitgangspunten, methodische verscheidenheid, een van buitenaf (met name door partijpolitieke belangen) gestuurde bepaling van zwaartepunten met normatieve lading en ten slotte een, wat de bronnen betreft, uiterst moeilijk aan te boren terrein met dikwijls gering resultaat. Mintzel wees erop dat volgens sommigen er een overmaat bestond aan sociaal-wetenschappelijke theorie en typologisering en een tekort aan politiek-historische descriptie, maar dat anderen juist de omgekeerde mening waren toegegaan. Let wel: het gaat hier niet om een discussie tussen politicologen en historici maar tussen politicologen onderling over aard en functie van de partijentheorie als zodanig. Ofwel men geeft de voorkeur aan het verzamelen van zoveel mogelijk kennis over de partijen als basis voor een inductieve *ex post*-generalisering, ofwel men geeft de voorkeur aan het formuleren en uitwerken van theorieën en modellen, om daarmee in een deductieve *ex ante*-selectie de relevante feiten op te sporen. Wel ziet blijkbaar iedereen de noodzaak in zowel 'einer theoriegeleiteten Empirie' als 'eines empirisch prüfbareren theoretischen Ansatzes', waarbij de strevenswaardige synthese van theoretische en empirische kennis nog steeds gebrekkig wordt geacht.<sup>18</sup> Het is een ook thans voor Nederland nog geldige klacht: een recentelijk verschenen publicatie van Koole levert min of meer het bewijs. Zijn van kennis van zaken getuigend handboek over *Politieke partijen in Nederland* is overwegend historisch van aard. Ondanks intentie tot het tegendeel staan de historicus Koole en de politicoloog Koole – om het in de moedertaal van de *Parteienforschung* uit te drukken – betrekkelijk *unvermittelt* naast elkaar.<sup>19</sup> Vermoedelijk is gebrek aan structurele gegevens, vooral voorzover het de wat vroegere perioden betreft, daarvan mede de oorzaak. Partijen, aldus een Frans politiek-historicus, zijn deels al te feite-

<sup>17</sup> O. Niedermayer en R. Stöss (ed.), *Stand und Perspektiven der Parteienforschung in Deutschland* (Opladen 1993).

<sup>18</sup> A. Mintzel, 'Hauptaufgaben der Parteienforschung', *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 16 (1987), 221-240; Niedermayer, Stöss (ed.), *Stand und Perspektiven*, 278-279.

<sup>19</sup> R. Koole, *Politieke partijen in Nederland. Ontstaan en ontwikkeling van partijen en partijstelsel* (Utrecht 1996).

lijk, deels overheersend ideologisch beschreven. Ze wachten daarom op de concrete toepassing van wat sociologen en politicologen zo al aan parameters hebben ontdekt.<sup>20</sup> Het bewerken van een adequate *Vermittlung* bij het schrijven van een partijgeschiedenis is dan ook het hoofdthema waarover ik wil spreken.

De naam die al enige tientallen jaren ter sprake komt in bijna iedere publicatie die gaat over veranderingen binnen het partijensysteem en de afzonderlijke partijen, is die van de Duits-Amerikaanse politicoloog Otto Kirchheimer. Hij introduceerde in het midden van de jaren zestig het begrip *catch-all party* voor het partijtype dat zich overal in West-Europa na de Tweede Wereldoorlog zou zijn gaan ontwikkelen. Het lijkt me nuttig om hier even op Kirchheimers modelvorming in te gaan, ofschoon er – ook van Nederlandse zijde – stevig kritiek op is geleverd. Mintzel zag in de desbetreffende discussie zelfs een voorbeeld van de modieuze, blikvernuwende belangstelling voor een door de bestaande partijen graag geziene thematiek. Kirchheimers zienswijze is niet alleen bekritiseerd maar ook geëxpliciteerd en geoperationaliseerd. Zo heeft de schrijver van een politicologische dissertatie over de Partij van de Arbeid (PvDA) gedurende het decennium van polarisatie zijn politiek-historisch betoog samenvattend afgesloten met behulp van een kritische toepassing van de *catch-all-these*.<sup>21</sup> Verder is en blijft met alle daarop aangebrachte correcties en nuanceringen Kooles ‘moderne kaderpartij’ een product van Kirchheimers probleemstelling.

Hoewel steeds geciteerd naar de in 1966 gepubliceerde Engelse versie, verscheen het fameuze artikel van de veelomstreden politicoloog reeds een jaar eerder in het Duits. Gezien mijn eigen object van geschiedschrijving, de Katholieke Volkspartij, is het niet zonder belang om te wijzen op de manier waarop de kerngedachte in het Duits omschreven staat. Volgens Kirchheimer was de *Massenintegrationspartei*, ontstaan ten tijde van scherpe *Klassenunterschiede* en duidelijk zichtbare *Konfessionsstrukturen*, bezig zich om te vormen tot een *Allerweltpartei*, ‘zu einer echten Volkspartei’. In de Engelse versie staat: ‘into a catch-all “people’s” party’. In de niet-Duitse discussie-literatuur wordt het Duits aandoende, door Kirchheimer zelf tussen aanhalingstekens geplaatste prefix ‘people’s’ bijna altijd buiten beschouwing gelaten. Des te intrigerender, althans voor mij, zijn de klassiek geworden vijf punten die de auteur voor zo’n volkspartij typerend acht: a) een radicaal opzijschuiven van haar ideologische componenten; b) verdere versterking van de politici aan haar top, die meer beoordeeld worden naar hun daden dan naar de specifieke doeleinden van de partij; c) het terugdringen van de rol van het afzonderlijke partijlid; d) afkeer van de zogenaamde *classe gardée*, een op klassebasis

<sup>20</sup> S. Berstein, ‘Les partis’, in: R. Rémond (ed.), *Pour une histoire politique* (Parijs 1988), 49-51.

<sup>21</sup> Mintzel, ‘Hauptaufgaben’, 226; Ph. van Praag jr., *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvDA (1966-1977)* (Amsterdam 1990).

of confessionele basis staand electoraat, waarvoor in de plaats een verkiezingspropaganda die gericht is op de gehele bevolking; e) het streven naar relaties met zo verscheiden mogelijke belangengroepen.<sup>22</sup> Op drie van deze vijf aspecten van Kirchheimers moderne volkspartij vestig ik bij herhaling nog eens de aandacht: de drastische reductie van haar ideologische bagage, electorale gerichtheid op het gehele volk en het inschakelen van zo veel mogelijk belangengroepen.

Zelfs wanneer het ideaaltypische karakter van deze opsomming in aanmerking wordt genomen, is het model naar de mening van Koole – en ik ben het daarin zeker wat de ontwikkeling van de kvp betreft geheel met hem eens – voor de Nederlandse verhoudingen te grof en maar ten dele van toepassing. Vandaar dat hij, vooral met het oog op de ontwikkelingen van de laatste decennia, zijn eigen vijf punten heeft opgesteld, waarbij voornamelijk uit het meermalen toegevoegde woordje ‘maar’ de kritische afhankelijkheid van Kirchheimer blijkt. Koole komt tot de volgende kenmerken: a) overwicht van de partijtop (inhoudelijk gedomineerd door de fractie), maar met een duidelijke veantwoordingsplicht tegenover het partijkader; b) een lage organisatiegraad, maar leden blijvend van belang als rekruteringsreservoir en voor de instandhouding van het partijapparaat; c) sterke gerichtheid op de kiezers, maar niet op het gehele electoraat; geen *catch-all* dus, maar wel met campagne rond *issues* en de politieke leider; d) structureel gezien een handhaving van de massapartij, om redenen van interne partijdemocratie; e) financiële afhankelijkheid van de leden én de overheid.<sup>23</sup> Ik wijs erop dat, behalve de vele nuanceringen, precies de zojuist door mij herhaalde drie punten van Kirchheimer die voor de karakterisering van ‘mijn’ kvp van wezenlijk belang zijn, door Koole zijn geëlimineerd.

Aldus kan de naoorlogse evolutie van de partijpolitieke wereld in Nederland worden gevat in diens model van de ‘moderne kaderpartij’. ‘Modern’, omdat zij vanwege de door hem genoemde kenmerken afwijkt van de negentiende-eeuwse kaderpartij. Met deze aan Duverger ontleende term wordt namelijk het vrij losse geheel van notabelen aangeduid die bij verkiezingen bepaalde, uit eigen kring voortkomende kandidaten steunden, een institutie waarvoor bijvoorbeeld zijn land- en vakgenoot Charlot de naam *parti de notables* gebruikte.<sup>24</sup> Het lijkt mij, evenals het Duitse *Honoratiorenpartei*, een wat gelukkiger term dan ‘kaderpartij’. Duverger beschreef deze als de voorloop-

<sup>22</sup> O. Kirchheimer, ‘Der Wandel des westeuropäischen Parteisystems’, opgenomen in: G. Zieburga (ed.), *Beiträge zur allgemeinen Parteienlehre. Zur Theorie, Typologie und Vergleichung politischer Parteien* (Darmstadt 1969), 352 en 360-361; idem, ‘The transformation of the Western European party systems’, in: J. LaPalombara en M. Weiner (ed.), *Political parties and political development* (Princeton 1966), 184 en 190-191.

<sup>23</sup> Koole, *De opkomst*, 378 vlg.

<sup>24</sup> M. Duverger, *Les partis politiques* (10e dr.; Parijs 1976), 119 vlg.; J. Charlot, *Les partis politiques* (Parijs 1971), 217 vlg.; D.-J. Seiler, *Les partis politiques* (Parijs 1993), 95. Zie ook het niet alleen voor België belangrijke boek van K. Deschouwer, *Organiseren of bewegen? De organisatiestructuur van de Belgische partijen na 1960* (Brussel 1993), dat de Belgische pendant is van Kooles dissertatie.



ster van de vooral voor het interbellum typerende massapartij. Kennelijk bij gebrek aan een betere term gebruikt Koole voor de door hem gekarakteriseerde moderne partij opnieuw het woord 'kaderpartij', omdat door het geringe ledental de term 'massapartij' niet meer adequaat kon heten. Zo is Kirchheimers *catch-all party* voor Nederland omgevormd tot het zich inburgerende begrip 'moderne kaderpartij'. Ondanks de behouden gebleven structuur van een 'massapartij' niet meer zo geheten, ondanks geheel andere kenmerken toch maar met de naam 'kaderpartij' gedoopt. Overigens is Koole te veel historicus gebleven om, naar hij zelf opmerkt, zich bij de analyse van de partij-organisatorische veranderingen 'te laten opsluiten' in theorieën en modellen.<sup>25</sup>

## II EEN HISTORIOGRAFISCH ANTWOORD

Voor een deel steunend op de ook door Koole verwerkte partijpolitologische literatuur heb ik mij een jaar of tien geleden beraden over wat er wel en wat er niet in mijn boek zou behoren te staan. Achtergrond van dit beraad vormde de wetenschap dat er een partijarchief van ruim honderd meter op onderzoek stond te wachten, dat daarin het materiaal van de beide kamerfracties zeer beperkt is en dat slechts enkele KVP-politici een persoonlijk archief van enige betekenis hebben nagelaten. Uitzondering vormt het rijke Archief-Romme, maar ik diende er rekening mee te houden dat de huidige Nijmeegse hoogleraar Bosmans bezig was met diens biografie, waarvan inmiddels het eerste deel is verschenen.<sup>26</sup> Een en ander leidde tot het besluit mij in beginsel te beperken tot de KVP als een organisatie in ontwikkeling. Om het in termen van Duverger en overeenkomstig de opzet van diens baanbrekende, zij het te globaliserende studie uit te drukken: naast de 'doctrine' en de 'composition sociale' van de partij zou vooral de 'anatomie' van haar organisatie, 'une communauté d'une structure particulière', moeten worden bestudeerd.<sup>27</sup> De beide andere verschijningsvormen van een partij, de 'electorale partij' (opinie en stemgedrag van haar electorale achterban) en de 'parlementaire partij' (de door haar volksvertegenwoordigers gevoerde politiek)<sup>28</sup> zouden zonder systematisch eigen onderzoek en slechts in functie van de organisatorische en intern-partijpolitieke ontwikkeling in het verhaal verweven moeten worden. Voor eerstgenoemde verschijningsvorm stonden – met het klimmen der jaren van de KVP in toenemende mate – door electorale experts geanalyseerde gegevens ter beschikking. Voor de andere verschijningsvorm heeft juist de afwezigheid van voldoende voorstudies beperking noodzakelijk gemaakt, terwijl het natuurlijk uitgesloten was om zelf de *Handelingen* van de

<sup>25</sup> Koole, *De opkomst*, in het bijzonder 406 vlg.; *Acta Politica*, 29(1994), 223.

<sup>26</sup> J. Bosmans, *Romme. Biografie 1896-1946* (Utrecht 1991).

<sup>27</sup> Duverger, *Les partis politiques*, 20.

<sup>28</sup> Zie voor de begrippen: Koole, 'De transformatie', 200. Voor de verschillende aspecten van een partij als organisatie: R.S. Katz en P. Mair (ed.), *Party organizations. A data handbook on party organizations in Western democracies, 1960-1990* (Londen-Newbury Park-New Delhi 1992), 4.



beide Kamers der Staten- Generaal op het aandeel van de KVP in de landspolitiek te gaan depouilleren!

Vorming, groei en veranderingen van de partijstructuur; ideologische ontwikkelingen; processen van meningsvorming en van concretisering en prioritering van doeleinden op materieel gebied (sociaal-economische ordening) en op geestelijk gebied (normen en waarden); het spel van interne en externe machtsverhoudingen; continuïteit en accentverschuivingen binnen de partijcultuur; de wisselende plaats in het landelijke partijstelsel; de invloed van de in beweging geraakte katholieke subcultuur; kadervorming; *Nachwuchs*-verzorging; rekrutering van een politieke elite; ledenwerving; stand van de financiën; stemmenmaximalisatie; positie van de vrouwen – op zijn minst aan al deze aspecten, die indertijd vooral in de buitenlandse literatuur van partijtheoretische aard<sup>29</sup> reeds uitvoerig aan de orde waren gesteld, zou aandacht moeten worden geschonken. Mijn onderzoeksbevindingen zouden vooral impliciet maar van tijd tot tijd ook expliciet geconfronteerd dienen te worden met de hierboven genoemde, alsmede nog een handvol door politicologen bedachte partijtypering. Aan hen zou verder moeten worden overgelaten om mede op grond daarvan zoveel te ‘verfijnen’ als zij maar zouden willen. In tegenstelling tot wat in hun wetenschappelijke kring gebruikelijk is, wilde ik als historicus volop aandacht besteden aan de invloedrijke actrices binnen de opgesomde processen, ontwikkelingsreeksen die verder in onderlinge samenhang verhaald moesten worden met als doel een zo waarheidsgetrouw mogelijke reconstructie van de historische, dat wil zeggen eenmalige en unieke werkelijkheid.

Een zo waarheidsgetrouw mogelijk verhaal! Zonder diep te willen ingaan op de kennistheoretische en hermeneutische problematiek van de geschiedwetenschap in het algemeen moge ik hier verantwoording afleggen van de optiek van waaruit ik te werk ben gegaan. Om het juiste midden te vinden tussen enerzijds een onvermijdelijke en tot op zekere hoogte zelfs vereiste persoonlijke interpretatie en anderzijds een, mede door haar verifieerbaarheid zo overtuigend mogelijke weergave van gebeurtenissen, structuren en zienswijzen, heb ik gekozen voor een modern historicistische benadering van mijn object.<sup>30</sup> Ontstaan en groei van de KVP heb ik van binnenuit willen beschrijven, dat wil zeggen zo veel mogelijk uitgaande van de bedoelingen, de denkrant en de belevingswereld van de in het historisch drama optredende

<sup>29</sup> In de beginfase heb ik mij voor de probleemgerichtheid laten leiden door: Duverger, *Les partis politiques*; Zieburá (ed.), *Beiträge*; LaPalombara, Weiner (ed.), *Political parties*; Charlot, *Les partis politiques*; G. Sartori, *Parties and party systems. A framework for analysis* (Cambridge enz. 1976); D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques* (Parijs 1986).

<sup>30</sup> Als achtergrondliteratuur noem ik: F.R. Ankersmit, *Denken over geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen* (Groningen 1984), 169-196; Ch. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Meppel-Amsterdam 1987), 72-107; E. Jonker, ‘Heden-daags historisme en anachronisme’, *Theoretische Geschiedenis*, 21(1994), 1-13; P.H.H. Vries, *Verhaal en betoog. Geschiedbeoefening tussen postmoderne vertelling en sociaal-wetenschappelijke analyse* (Leiden 1995), 151-177 en 343-392.

spelers zelf. Dat vraagt om een zekere mate van vertrouwdheid en specifiek associatievermogen bij het omgaan met de bronnen, van openheid en ontvankelijkheid voor de daarin te vinden argumentaties, van enige affiniteit en congenialiteit met de eraan ten grondslag liggende bezieling, van empathie met de betrokken personen, soms ook van zelfbeheersing om zich niet te laten leiden door gevoelens van ergernis of spot. Uitgangspunt was dat er een creatief interactieproces diende plaats te vinden tussen de met politicologische aandachtsvelden bekend geraakte geschiedschrijver en zijn object. Het verleden ligt immers niet klaar om in zijn eenmalige vorm ontdekt te worden, maar wordt op grond van een dialogiserend lezen van teksten binnen een zogenaamde 'hermeneutische cirkel'-structuur al verhalend op eigentijdse wijze gereconstrueerd.<sup>31</sup> Een dergelijke benaderingswijze is iets geheel anders dan wat een Duitse politicoloog met 'platter Historismus' heeft aangeduid: een in het versimpelde voetspoor van de klassieke historicus Ranke eenvoudigweg vragen naar 'wie es denn eigentlich gewesen sei'.<sup>32</sup> Bij de descriptieve en narratieve vormgeving waarvoor ik heb gekozen, speelt het referentiekader van de geschiedschrijver bewust een actieve rol.

Daarenboven heb ik een integrale ontwikkeling willen beschrijven waaruit nog een andere interactie blijkt, en wel die binnen het voorwerp van onderzoek zelf. Ze betreft de wisselwerking tussen de personen, alsmede die tussen hen en de door hen zelf veroorzaakte dan wel vanbuiten op hen afkomende gebeurtenissen. Niet het telkens diachronisch weergeven van de door middel van theoretisering en modelvorming uitgewerkte deelthema's, maar een procesbeschrijving van de zich mede uit de bronnen aandienende aspecten in hun synchronische samenhang heb ik mij ten doel gesteld. De partij en haar politici moesten stapvoets gevolgd worden in hun voortschrijdende confrontatie met de totale wereld om hen heen: de andere partijen, het politieke bestel, de maatschappelijke en kerkelijke context, het nieuws dat hen uit binnen- en buitenland via de media bereikte. Door het laten zien van zijn historisch, accidenteel, contingent, zich langzaam veranderend gewaad kunnen het wezen en de identiteit van het te beschrijven object steeds beter tot hun recht komen. De zich telkens herhalende, voor een partij typerende problematiek kan zodoende in haar telkens nieuwe concretisering helder worden. Continuïteit en verandering krijgen daardoor voor de elkaar opvolgende stadia hun transparantie. Plausibele causaliteiten dringen zich als het ware vanzelf op. De vanuit het heden gestelde vragen naar de mate van toepassing van theorieën en modellen, evenals de vraag naar het 'eender en anders' van toen, worden zodoende grotendeels impliciet beantwoord. Het voorafgaande onderzoek zou zowel door de van binnenuit, in de bronnen zelf opgeworpen thematieken als door de van buitenaf, door de politicologie aangereikte probleemstellingen moeten worden beheerst.

<sup>31</sup> H.-G. Gadamer, *Wahrheit und Methode* (2e dr.; Tübingen 1965), bijvoorbeeld 250 vlg.

<sup>32</sup> P. Lösche, *Kleine Geschichte der deutschen Parteien* (2e dr.; Stuttgart-Berlijn-Keulen 1994), 15.

Natuurlijk is Band 1 van de KVP-geschiedenis een onvolkomen verwerking van dit nogal veeleisende ideaal. Toch komt het resultaat mijns inziens in zoverre daarmee overeen dat het een partijdige geschiedenis is geworden. De onpartijdigheid die iedere historicus heeft te betrachten, heeft in dit paradoxale geval gestalte gekregen in een bewust nagestreefde partijdigheid. Enerzijds: zonder geheel objectief te kunnen zijn (vanwege de interpreterende component van zowel onderzoek als verhalende vormgeving) hoop ik wél onpartijdig te zijn geweest in de gebruikelijke zin van het woord. Het moge bijvoorbeeld blijken uit het bij tijd en wijle naar buiten brengen van wat men 'de vuile partijwas' zou kunnen noemen en van onaangenaam aandoende, thans volgens velen zelfs belastende feiten. Ook het onbevooroordeeld horen van de toenmalige *alteras partes* behoort daartoe en vanzelfsprekend het spaarzaam gebruik maken van het wierookvat, hoezeer ook in kringen van het onderzoeksobject een bekend attribuut. Anderzijds: om historisch recht te doen aan – en dat is iets anders dan een soort gerechtelijk oordeel vellen over – de partij in kwestie heb ik haar zelf als vertrek- en oriëntatiepunt gekozen. Voorzover ik haar de maat nam, heb ik dat niet gedaan vanuit een actualiserend politiek of generaliserend partijpolitologisch standpunt, maar naar haar eigen idealen. De paradox van de partijgeschiedschrijving ligt in het gegeven dat een zo onpartijdig mogelijk standpunt een methodisch-historistische identificatie met het onderzoeksobject, *in casu* partijdigheid, met zich meebrengt. Dit behoeft, naar ik meen, geen afbreuk te doen aan kritische zin en van tijd tot tijd betrachte afstandelijke reflectie. Gebruik makend van een niet in het Nederlands, wel in het Duits bestaand onderscheid zou ik mijn boek 'parteilich' (in de zin van betrokken op en empathisch met) maar niet 'parteiisch' (in de zin van bevooroordeeld) willen noemen.<sup>33</sup>

Aan wie dit alles vooralsnog te veel aan een woordenspel doet denken, zij het volgende ter aanvullende overweging gegeven. Vanaf hun oorsprong zijn de politieke partijen zich min of meer van het bijzondere karakter van hun partijdigheid bewust geweest. Nog voordat de ARP als organisatie werd opgericht, zag Groen van Prinsterer, peetvader van haar ideologie, in een op beginselen gebaseerde partij het middel om te ontsijgen aan coterieën en facties, die op persoonlijke partijschappen en belangentegenstellingen gefundeerd waren. Vandaar Groens bekende uitspraak: 'Onpartijdig kan hij alleen zijn, die partij kiest.'<sup>34</sup> Zelfs zijn liberale tegenpool Thorbecke kende op den duur een zeker bestaansrecht toe aan politieke groeperingen die op het alge-

<sup>33</sup> Zie bijvoorbeeld: H.-O. Kleinmann, *Geschichte der CDU 1945-1982* (Stuttgart 1993), 11-12, die wijst op het gevaar partijgeschiedenis in het licht van de actualiteit en daarmee 'parteiische Geschichte' te schrijven; zijn boek was slechts 'mit Sympathie für den "Helden"' geschreven. Reeds in 1869 verlangde de rechtsgeleerde J.C. Bluntschli van de geschiedschrijver dat deze 'unparteiisch' was, maar niet 'parteilich' als een 'empfindungsloser Spiegel' (geciteerd in *Schrift en Historie* (2e dr.; Kampen 1929), 210).

<sup>34</sup> Geciteerd in *Schrift en Historie*, 210.

meen belang waren gericht. Had trouwens niet de Engelsman Burke reeds in de achttiende eeuw zowel de ideologische eigenheid (some particular principle) als de behartiging van het nationale belang (the national interest) als de beide wezenskenmerken van een politieke partij bestempeld?<sup>35</sup> Volgens een twintigste-eeuwse inleiding in het partijwezen onderscheiden partijen zich van 'parochial groupings' door een zekere identificatie met de 'nation-state'. In een klassiek geworden partijpolitologisch handboek staat het zo: partijen dienen het evenwicht te bewaren tussen 'partisanship and impartial governing, loyalty to the party and loyalty to the state, party interest and general interest'.<sup>36</sup>

Gezien het onderwerp van mijn boek is het dienstig om vast te stellen dat juist de R.K. Staatspartij (RKSP), evenals de KVP als erfgename, haar in alle rangen en standen gewortelde achterban als bewijs aanvoerde voor haar door 'blijvende hogere algemeene beginselen en belangen' geleide partijpolitiek. Om het in de bewoordingen van de politieke leider Nolens uit te drukken: bij de katholieke partij vond het gedurig overleg om tot een politiek compromis te komen reeds vooraf 'in eigen boezem' plaats.<sup>37</sup> Door dit gestaag op zoek zijn naar het compromis is zij een bij uitstek gouvernementele partij geweest. Een Belgische filosoof drukte het onlangs als volgt uit: 'Politiek blijft een partijdige praxis, maar het specifieke van de politiek ligt in het beroep op onpartijdigheid in de partijdigheid'.<sup>38</sup> De democratische staat, die het belang van allen heeft te behartigen, kan niet zonder ondersteunende partijen, die als op het geheel gerichte delen elkaar aanvullen.<sup>39</sup> Aan het democratische partijensysteem participeren de grote, niet *single issue*-partijen in onderling respect ten bate van het ideologisch verschillend gepercipieerde algemeen belang.

Er is nog een reden die mij ertoe brengt mijn partijgeschiedschrijving 'partijdig' te noemen. Ik heb mij mede laten inspireren door wat ons medelid Lammers binnen zijn sociologische vakbeoefening heeft genoemd de 'participerende waarneming als methode van onderzoek'.<sup>40</sup> Waar ik gekozen had voor toespitsing tot de partij als organisatie, ligt mijn belangstelling voor het organisatie-sociologisch denken voor de hand. Wie processen van sociale verandering wil volgen is aangewezen op een of andere variant van de methode van het participierend waarnemen, aldus Lammers. Zoals de sociologische onderzoeker tot op zekere hoogte deelneemt aan het leven van de groepering

<sup>35</sup> Koole, *Politieke partijen*, 11-13.

<sup>36</sup> LaPalombara, Weiner (ed.), *Political parties*, 4; Sartori, *Parties*, 65.

<sup>37</sup> Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, I, 40.

<sup>38</sup> D. Loose, 'Politieke partijdigheid', in: E. Berns e.a. (ed.), *Partijdige politiek. Filosofische opstellen over de rol van politieke partijen in de hedendaagse samenleving* (Tilburg 1994), 57.

<sup>39</sup> F.R. Ankersmit, 'Politieke partijen in het tijdperk van de onbedoelde gevolgen', *Jaarboek 1994 DNPP*, 214.

<sup>40</sup> C. Lammers, 'De participerende waarneming', in: M.C. Dozy e.a. (ed.), *Balans van het organisatiesociologisch denken. Hoogtepunten uit het werk van Cor Lammers* (Utrecht 1993), 37-63.

in kwestie, heb ik, mij verplaatsend in de positie van de partijleiding, bij wijze van spreken achteraf deelgenomen aan het voor de KVP zo kenmerkend veelvuldig beraad. Het vooral voor de latere jaren niet onbelangrijke interview kon daarbij goede diensten bewijzen. Heeft deze opstelling bij het onderzoek onder meer geleid tot bijzondere aandacht voor telkens terugkerende discussiepunten en hun bedoelde en onvoorziene gevolgen, in het geschiedverhaal heeft het soms geleid tot opmerkingen als: was het wel wijs, deed men er wel goed aan, was men niet vergeten dat... Met de van de socioloog gevraagde uitzuivering van een subjectiviteit die het groepsbeeld vertekent, correspondeert de rekenschap die de partijhistoricus zich moet geven van eventuele anachronismes in zijn *approach*. Het zal u niet verwonderen dat, gezien mijn historistische opzet, Lammers' pleidooi voor vergroting van de introspectie en van de mogelijkheid tot 'verstehen' mij uit het hart gegrepen is. Was het niet Ranke die vanuit een voor de Romantiek typerend 'Verstehen' zelfs gewaagde van een 'liebevoll hinneigen'?<sup>41</sup> Toegegeven: het is een lang niet altijd mogelijke, soms bepaald onwenselijke vorm van empathie!

### III STAND VAN DE PARTIJGESCHIEDSCHRIJVING

Alvorens enkele themata uit te diepen waarin de consequenties van mijn werkwijze zichtbaar worden, onderwerp ik eerst in vogelvlucht de huidige stand van de partijgeschiedschrijving in binnen- en buitenland aan een beschouwing.

#### A. Nederland<sup>42</sup>

Twintig jaar geleden, kort nadat Daalder zijn desideratum kenbaar had gemaakt, werd bij het opmaken van een met mijn overzicht vergelijkbare balans geconstateerd dat er het meest behoefte bestond aan 'integrale geschiedenissen' van de grote partijen en hun directe voorgangsters.<sup>43</sup> Merkwaardig genoeg preees de balansopmaker de ARP uitzonderlijk gelukkig, omdat zij tenminste beschikte over een tot 1948 lopend geschiedwerk. Het bedoelde boek steunt echter niet op archiefmateriaal, heeft geen notenapparaat en getuigt bij voortdurend van de als actueel beschouwde roeping om een halt toe te roepen aan 'de Revolutie'. Het is dan ook, hoezeer nog steeds in een behoefte voorzienend, door een bevoegd schrijver (die zelf nadien als niet-geestverwant een voorbeeldig onpartijdige dissertatie heeft gewijd aan de ARP in

<sup>41</sup> Ibidem, 40; K.-G. Faber, 'Das Verstehen in der Geschichtswissenschaft', in: idem, *Theorie der Geschichtswissenschaft* (3e dr.; München 1974), 109-146.

<sup>42</sup> Zie voor een globale geschiedenis en de actuele stand van zaken: Koolle, *Politieke partijen* en E.M. Habben Jansen, L. Stolwijk en G. Voerman, *Gids politieke partijen* (Amsterdam-Groningen 1996). Een samenvatting van de ontwikkeling van de partijen en het partijenstelsel: H. Daalder, *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland* (Amsterdam 1995), 179-236.

<sup>43</sup> A.A. de Jonge, 'Geschiedschrijving over de Nederlandse politieke partijen', *BMGN*, 91(1976), 105. Zie ook: I. Lipschits, 'Geschiedschrijving over de Nederlandse politieke partijen. Reacties en aanvulling', *BMGN*, 91(1976), 455-488.

de jaren veertig) van 'ongegeenarde subjectiviteit' genoemd.<sup>44</sup> Verder bestaat er een populair-wetenschappelijke, van kritische sympathie getuigende 'schets van de hoofdlijnen van de ontwikkelingen' tot 1973.<sup>45</sup> Bovendien gaf de partij kort voor haar opgaan (1980) in het Christen Democratisch Appel (CDA) twee uitvoerige, door een menigte van congeniale auteurs geschreven studies uit, die op verbrokkelde wijze zicht geven op continuïteit en evolutie in haar bestaan.<sup>46</sup> In een drietal recente, met de nodige afstandelijkheid geschreven werken die de voorgeschiedenis van het CDA centraal stellen, wordt uiteraard ook aan de jongste, vooral ideologische geschiedenis van de ARP uitvoerig aandacht besteed.<sup>47</sup> Ten slotte draagt een vanuit een kritisch-negatief partijstandpunt geschreven journalistieke studie over *De aftocht van de ARP*<sup>48</sup> ertoe bij, dat alles bijeen de historiografische situatie van deze partij aan de wet van de remmende voorsprong doet denken. De omstandigheid dat reeds zoveel voorhanden is, maakt de wetenschappelijke noodzaak van een uitvoerig, breed archivalisch gefundeerd en politicologisch verantwoord standaardwerk weliswaar niet kleiner, maar de behoefte daaraan is bij de voormalige achterban kennelijk minder groot. Dat neemt niet weg dat er projecten bestaan voor de systematische verwerking van rond honderdvijftig meter partijarchief, waarbij – overeenkomstig de traditie van de ARP-geschiedschrijving in bredere zin – vooralsnog biografieën van de belangrijkste voormannen voorrang hebben.<sup>49</sup> De omstandigheid dat de ARP van alle grote partijen waarschijnlijk het best georganiseerd is geweest, doet met des te

<sup>44</sup> Bedoeld is: J.A. de Wilde en C. Smeenk, *Het volk ten baat. De geschiedenis van de ARP* (Groningen 1949). Het citaat in: D.F.J. Bosscher, 'Het protestantisme', in: P. Luykx en N. Bootsma (ed.), *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht 1987), 83. Bosschers dissertatie: *Om de erfenis van Colijn. De ARP op de grens van twee werelden, 1939-1952* (Alphen a.d. Rijn 1980).

<sup>45</sup> D.Th. Kuiper, 'Van volkspetionnement tot kleine luyden', in: *Een kleine eeuw kleine luyden. Grepen uit de geschiedenis van de ARP* ('s-Gravenhage 1975), 5-89.

<sup>46</sup> *100 jaar partij. Bezinning en perspectief* (Franeker 1979); C. Bremmer (ed.), *Personen en momenten. Uit de geschiedenis van de Anti-Revolutionaire Partij* (Franeker 1980).

<sup>47</sup> Het is de dissertatie van H.-M.T.D. ten Napel, *Een eigen weg. De totstandkoming van het CDA (1952-1980)* (Kampen 1992) en die van R.S. Zwart, *'Gods wil in Nederland'. Christelijke ideologieën en de vorming van het CDA (1880-1980)* (Kampen 1996). Verder het wat al te journalistieke boek van D. Verkuil, *Een positieve grondhouding. De geschiedenis van het CDA* ('s-Gravenhage 1992). Het dito boek van M. Metzke, *De stranding. Het CDA van hoogtepunt naar catastrofe* (Nijmegen 1995) kan met veel goede wil als een eerste afzonderlijke geschiedenis van het CDA worden beschouwd.

<sup>48</sup> P.L. van Enk, *De aftocht van de ARP. Jaren van strijd tussen macht en beginsel* (Kampen 1986).

<sup>49</sup> Mededeling van prof. dr. J. de Bruijn, directeur van het in de Vrije Universiteit gevestigde Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme, waar onder meer het ARP-archief berust (Overzicht Politieke Collecties van januari 1996). De voorgaande directeur en oprichter, dr. G. Puchinger, had en heeft, zoals ook uit zijn talrijke publicaties blijkt, een voorkeur voor biografische aspecten. Onder het partijarchief (waarin slechts zeer weinig over de periode tot 1940) zijn hier, evenals bij het hierboven genoemde KVP-archief, ook de rijke archieven van de jongerenorganisatie en het wetenschappelijk bureau gerekend. Vgl. G. Voerman, 'De archieven van Nederlandse politieke partijen', *Nederlands Archiefblad*, 95(1991), 244-253.

meer verlangen uitzien naar een moderne geschiedenis van haar honderdjarig bestaan.

Over de geschiedenis van de andere grote protestants-christelijke partij, de Christelijk Historische Unie (CHU), in 1908 ontstaan door een fusie van enkele met de ARP niet (meer) accorderende groeperingen, was lange tijd zo goed als niets gepubliceerd. Een aanzienlijke historiografische verrijking betekende dan ook de meer dan duizend bladzijden tellende dissertatie waarmee aan het eind van de jaren tachtig een oud-partijfunctionaris te voorschijn kwam.<sup>50</sup> Met een vloed aan gegevens en op heldere, maar chronologisch weinig strakke wijze beschrijft de auteur de ideologische ontwikkeling van de partij en haar gouvernementeel-parlementaire opstelling door de jaren heen. Ondanks de omvang gaf hij aan zijn boek terecht de ondertitel mee van *Enige hoofdlijnen uit haar geschiedenis*. Van een integrale partijgeschiedenis is geen sprake. De aard van zijn object zal daaraan mede debet zijn. Aan de CHU is nooit veel partijpolitologische eer te behalen geweest. Zoals haar naam reeds aangaf, heeft zij zichzelf nooit als een echte partij beschouwd. Het was haar meer te doen om 'autoriteit' (het gezag van het Woord Gods) dan om 'majoriteit' (de meerderheid van de kiezers). Vandaar ook een zekere halfslachtigheid en vaagheid waar het de praktische organisatie van de macht betreft. Het is tekenend dat in alle drie genoemde CDA-studies de CHU de minste aandacht heeft gekregen. Ook is het zeker geen toeval dat er slechts een kleine twintig meter partijarchief aanwezig zijn<sup>51</sup>, op grond waarvan niettemin een vollediger en bevredigender geschiedenis geschreven dient te worden. Intussen zijn, evenals voor de ARP, ook voor de CHU de jaren veertig nog onderwerp geweest van een wetenschappelijk-kritische dissertatie, zij het dat deze geschreven is vanuit het beperkte perspectief van de persgeschiedenis. Begrijpelijkerwijs wordt ook in dit werk de partijorganisatorische problematiek nauwelijks aangesneden.<sup>52</sup>

Aan sommige van de kleine protestants-christelijke partijen is enige, aan andere naar verhouding veel historiografische aandacht geschonken. In het algemeen wordt het al dan niet (kansrijk kunnen) dragen van regeringsverantwoordelijkheid als het belangrijkste verschil tussen grote en kleine partijen aangemerkt. Alleen daardoor al verschillen de getuigenispartijen, de *one issue*-partijen en de belangenpartijen wezenlijk van de vroegere 'grote vijf' (KVP, PVDA, Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD), ARP en CHU) en de huidige 'grote vier' (PVDA, CDA, VVD en D66). Politicologisch en historisch zijn ze,

<sup>50</sup> H. van Spanning, *De Christelijk-Historische Unie (1908-1980)* (2 dln; z.p. 1988).

<sup>51</sup> Het betreft hier het eigenlijke partijarchief, waarvan het vooroorlogse gedeelte verloren is gegaan. Het bevindt zich, evenals dat van enkele neveninstellingen (waaronder het partijbureau) en dat van enige CHU-coryfeeën, in het Algemeen Rijksarchief (ARA) te Den Haag. Zie: Voerman, 'De archieven'.

<sup>52</sup> J. Wieten, *Dagblad en doorbraak. De Nederlander en De Nieuwe Nederlander* (Kampen 1986).



hier en in het buitenland, meer dan vroeger in de belangstelling komen te staan. Zowel hun doorgaans sterk ideologisch karakter als hun beperkte organisatorische omvang maakt dat zij niet als 'Miniaturausgaben' van de grote partijen kunnen worden geanalyseerd en beschreven.<sup>53</sup>

Over de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), oudste van de nog bestaande politieke partijen in Nederland, zijn twee dissertaties verschenen. De eerste beschrijft op basis van een beperkte hoeveelheid archiefmateriaal slechts de eerste dertig jaren (tot 1948). Het is een door een geestverwant geschreven, wetenschappelijk verantwoorde studie over de geïsoleerde plaats die deze getuigenispartij in de ideologische en landspolitieke context heeft ingenomen. Dat zijn kritische zin de auteur wel enige zelfoverwinning heeft gekost, blijkt uit de opmerking dat, bij welke hooggestemde idealen ook, leiders en woordvoerders van zijn partij niet aan kritiek wisten te ontkomen: 'Ook zij waren mensen met fouten en tekortkomingen'. Partijpoliticologische problematiek ontbreekt helaas geheel.<sup>54</sup> Dit laatste is ook het geval bij het andere proefschrift. Bijna vanzelfsprekend, want het boek gaat eigenlijk over de veel bredere thematiek van de conflictueuze positie waarin rond het midden van deze eeuw bevindelijk gereformeerden zich binnen de Nederlandse samenleving hebben bevonden. In het kader hiervan vindt men een uitgebreide beschrijving van de SGP tussen 1945 en 1970. Als bij menig andere kleine partij blijkt de grote betekenis van sommige regionale en lokale afdelingen. Het boek is een ideologische studie van een *insider*, maar op moderne wijze ingebed in de sociologische en antropologische literatuur. Door de sociaal-religieuze analyse van verschillen en tegenstellingen is het een goede bijdrage tot de geschiedenis van de partij.<sup>55</sup> Deze kwam zelf enige jaren geleden met het geschiedwerk *Van goedertierenheid en trouw. 75 jaar Staatkundig Gereformeerde Partij*. Het is een ouderwets opgezet gedenkboek, waarin vele dicht bij de partij betrokken auteurs een bepaald aspect voor hun rekening hebben genomen. Zij geven blijk van een meervoudige identificatie die geheel anders is dan de door mij voorgestane identificatie van methodische aard. Met nadrukkelijke vijandigheid tegenover theologische reflectie en zonder een relativerend (kerk)historisch besef wordt 'Gods Woord' gelijkgesteld met een streng-calvinistische interpretatie van de Schrift. Bij het weergeven van de daarop geba-

<sup>53</sup> H. Daalder, 'De kleine politieke partijen: een voorlopige poging tot inventarisatie', *Acta Politica*, 1(1965-1966), 172-196; A.P.M. Lucardie, 'Dwergen, splinters en eendagsvliegen', *Jaarboek 1985 DNPP*, 68-93. Vgl. de recente constatering: 'We could contrast the number of votes with the number of articles and books', in: *Party Politics*, 1(1995), 163. Zie verder: R. Stöss (ed.), *Parteien-Handbuch. Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945-1980*, I (Opladen 1986), onder meer 307-308.

<sup>54</sup> W. Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij 1918-1948. Een bibliotrisch ideaal* (Houten 1990). Citaat op 275.

<sup>55</sup> J. Zwemcr, *In conflict met de cultuur. De bevindelijk gereformeerden en de Nederlandse samenleving in het midden van de twintigste eeuw* (Kampen 1992). In de dissertatie van C.S.L. Janse, *Bewaar het pand. De spanning tussen assimilatie en persistentie bij de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden* (Houten 1985) was ook reeds een aantal electorale gegevens over de SGP verwerkt.



seerde waarden, normen en hiërarchische gezagsstructuren stellen de schrijvers zich op het standpunt van de door hen beschreven partij. De nationaal-politieke en maatschappelijke context wordt beschreven in de negatieve toonzetting van de partijleiding. Desondanks verschaft dit van nestgeur doordrongen, goed – zij het onvoldoende archivalisch – gedocumenteerde, gedetailleerde, onderhoudend geschreven en rijk geïllustreerde boek de lezer een karakteristiek partijhistorisch beeld.<sup>56</sup>

Hetzelfde kan gezegd worden van het *Gedenkboek* dat het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) enige jaren eerder (1988) liet verschijnen.<sup>57</sup> Ook qua opzet, structuur, vormgeving en identificatie komt dit werk overeen met de uitgave van de SGP, waarvoor het tot voorbeeld moet hebben gediend. In verband met het gebrek aan verdere politicologische probleemstelling en met wat ik nog over de confessionaliteit van de KVP zal opmerken, is het dienstig het door de beide partijen aan zichzelf gegeven etiket te memoreren. Vanwege hun binding aan de zeventiende-eeuwse belijdenisgeschriften beschouwen zij zich als confessionele partijen in de letterlijke zin van het woord. Daarbij is de SGP interkerkelijk en is het GPV in feite de politieke arm van de Gereformeerde Kerken (Vrijgemaakt).<sup>58</sup>

Een verdienstelijk, zij het wel erg gedetailleerd proefschrift is het 560 pagina's dikke boek over de slechts twintig jaar oud geworden Christelijk Democratische Unie (CDU), het links-confessionele partijtje dat in 1946 opging in de PVDA. Ongeveer alles wat er maar over te vinden en te vertellen was, staat vermeld, en dat terwijl het eigenlijke partijarchief verloren is gegaan. Vandaar dat in het gedeelte dat de auteur noemt de 'uitwendige geschiedenis' van de partij, de organisatorische aspecten ontbreken. Uit het niet chronologisch doch thematisch opgezette werk blijkt weinig ontwikkeling, maar de vooraf gestelde hoofdvraag naar 'het karakter van deze politieke partij en naar haar plaats en betekenis in de Nederlandse politiek'<sup>59</sup> wordt helder en overtuigend beantwoord. Alleen bij een kleine partij kan dit zo uitvoerig gedocumenteerd geschieden. Een soortgelijke geschiedenis van de KVP zou niet twee, maar wel acht of tien banden in beslag nemen!

Van twee jonge kleine partijen op evangelische grondslag is een begin gemaakt met hun geschiedschrijving. Het werkje over de Evangelische Volkspartij (EVP), in 1981 opgericht als radicaal-evangelische reactie op het pas gevormde CDA, is niet veel meer dan een bundel actualiserende artikelen over een organisatie die na tien jaar is opgegaan in GroenLinks. De partij heeft

<sup>56</sup> *Van goedertierenheid en trouw. 75 jaar Staatkundig Gereformeerde Partij* ('s-Gravenhage 1993).

<sup>57</sup> J. van der Jagt, H. Timmermans en A.J. Verbrugh (ed.), *Gedenkboek GPV 1948-1988* (Amersfoort 1988).

<sup>58</sup> Voor de daaruit voortvloeiende verschillen: *Van goedertierenheid en trouw*, 119 vlg. Beide partijen hebben hun archieven niet aan wetenschappelijke instituten overgedragen maar beheren deze zelf.

<sup>59</sup> H.J. Langeveld, *Protestants en progressief. De Christelijk-Democratische Unie 1926-1946* ('s-Gravenhage 1986), 5.

zich wel vergeleken met de zojuist genoemde CDU. Dat er ook over haar echter ooit een historische dissertatie van evenredige omvang zal verschijnen, lijkt alleen al op grond van haar minimale parlementaire praktijk onwaarschijnlijk. Voor de andere splinterpartij, de in 1975 opgerichte Reformatorische Politieke Federatie (RPF), ligt de feitelijke en daarmee ook de historiografische toekomst nog geheel open. Aan haar is recentelijk reeds een historisch samenhangend en actueel analyserend, zij het al te weinig feitelijk overzicht gewijd, dat tevens verantwoording aflegt van het gehanteerde geschiedbeeld. Het rijkelijk gedocumenteerde geschrift plaats overeenkomstig zijn titel de partij in de brede orthodox-protestantse traditie. In tegenstelling tot de eerder genoemde grote werken worden door de auteur, bij alle identificatie met zijn partij, ook politicologische aspecten bereflecteerd.<sup>60</sup>

Toen voor een jaar of tien de geschiedschrijving van het Nederlandse katholicisme aan een onderzoek werd onderworpen, sprong 'een lacune dadelijk in het oog: de afwezigheid van een wetenschappelijk verantwoorde partijgeschiedenis'. Een verklaring gaven de auteurs van het betreffende artikel niet, of het moesten de gecompliceerde, niet algemeen aanvaarde en elkaar deels tegensprekende verzuilings- en ontzuilingstheorieën zijn, waarvan zij vooral in sociaal-wetenschappelijk verband gewag maakten. Zij constateerden althans dat 'degene die zich waagt aan een onderzoek naar de herfstjaren van de KVP, midden in de ingewikkelde ontzuilings- en deconfessionaliseringsproblematiek belandt'.<sup>61</sup> Voor de RKSP kan wellicht als verklaring gelden dat het grootste gedeelte van haar partijarchief tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren is gegaan en dat in drie dikke delen over haar geestelijke vader Schaepman<sup>62</sup> zo goed als alle wetenswaardigheden inzake haar vroege ontstaansgeschiedenis zijn geboekstaafd. Voor de KVP geldt dat haar – zij het voor de beginperiode niet volledig bewaard gebleven – archief eerst in de jaren tachtig toegankelijk is gemaakt.<sup>63</sup> Over de katholieke partijvorming verscheen eind jaren zestig een op verspreide literatuur berustend artikel, terwijl wat later 'uit de geschiedenis van de RKSP' de voornaamste gegevens in een redelijk objectieve en goed gedocumenteerde bijdrage werden belicht. Verder fungeert in enkele uitgebreide, met kritische sympathie geschreven biografieën van belangrijke katholieke politici de partij als achtergrond. Over de overgang van

<sup>60</sup> *Erfgoed. Geschiedenis en gedachtegoed van tien jaar Evangelische Volkspartij* (Aalsmeer 1991); R. Kuiper, *Reformatorische partijvisie. De RPF als christelijke politieke partij* (Nunspeet 1996).

<sup>61</sup> J. Ramakers en H. Righart, 'Het katholicisme', in: Luykx en Bootsma (ed.), *De laatste tijd*, 119 en 121.

<sup>62</sup> J. Witlox, *Schaepman als staatsman* (3 dln; Amsterdam 1960).

<sup>63</sup> Het KVP-archief en de bewaard gebleven archivalia inzake de RKSP berusten in het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) te Nijmegen. Zie: *R.K. Staatspartij en Katholieke Volkspartij. Archiefinventarissen en bibliografie* (Nijmegen 1991).

de RKSP in de KVP bestaan twee informatieve artikelen.<sup>64</sup> Vanwege de zich in talloze aspecten manifesterende voortzetting van de eerste in de laatste, heb ik in mijn Band 1 een uitvoerige schets gegeven van de RKSP als erflaatster. Voor de KVP trof ik, naast enkele artikelen over een beperkte thematiek, aan: een inmiddels veertig jaar oude, in gestencilde vorm uitgegeven Amerikaanse dissertatie over de eerste tien jaren, een Belgische studie van comparatieve aard over vooral haar electorale ontwikkelingen en die van de Christelijke Volkspartij (CVP), een uitvoerig journalistiek overzichtsartikel en een tendentieuze, slechts op onvolledige literatuur en interviews gebaseerde dissertatie van een Canadese politicoloog over de afbrokkelende politieke macht van de aanvankelijk door het episcopaat 'overheerste' katholieken in ons land.<sup>65</sup> Ondanks de vele kwantitatieve gegevens over de katholieke kiezers kan men ook dit laatste werk geen partijgeschiedenis noemen, terwijl de lezer over de interne machtsverhoudingen nauwelijks iets te weten komt. Of zoals een recensent het uitdrukte: 'de vette kluif "katholieke macht" is zo goed als onaangevoerd blijven liggen'.<sup>66</sup>

Zonder meer 'miniem', zo noemde de balansopmaker van twintig jaar terug de omvang van de historiografie over het politieke liberalisme. Daarin is sindsdien wat betreft de vooroorlogse liberale partijen wel iets, maar niet veel veranderd. Nog steeds is 'het grootste gedeelte van de geschiedenis van het liberalisme nog niet in kaart gebracht'.<sup>67</sup> De auteur aan wie ik dit oordeel ontleen, heeft dit aangetoond in zijn bibliografie van de vvd en haar voorlopers. Voor de nauwkeurige stand van zaken zij naar deze handzame studie verwezen. Daaruit blijkt tevens dat de vvd zelf, zeker wanneer men de aan haar kopstukken gewijde publicaties meetelt, er historiografisch redelijk aan toe is. Een zakelijke en nuchtere studie, wars van iedere opsmuk of verdediging, is *40 jaar vrij en verenigd. Geschiedenis van de vvd-partijorganisatie*. Puttend uit een partijarchief van ruim veertig meter stelden de drie auteurs een voorbeeldige

<sup>64</sup> J.A. Bornewasser, 'De katholieken en het ontstaan van hun politieke-partijorganisatie', in: C.B. Wels (ed.), *Vaderlands verleden in veelvoud. Opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500*, II: 19c-20e eeuw (2e dr.; 's-Gravenhage 1980), 185-208; J.P. Gribling, 'Uit de geschiedenis van de RKSP', *Politiek Perspectief*, 5(1976), nr 6, 3-55; A.F. Manning, 'Geen doorbraak van de oude structuren', in: idem, *Mensen en situaties. Scènes uit het katholieke leven in de negentiende en twintigste eeuw* (Baarn 1990), 302-328; H. Lenferink, 'De terugkeer van een katholieke eenheidspartij na de Tweede Wereldoorlog', *Jaarboek KDC*, 10(1980), 80-117.

<sup>65</sup> W.A.M. van Eekeren, *The Catholic People's Party in the Netherlands. A study of the party's origin, unity, organization and policies* (Washington 1956); J. Beaufays, *Les partis catholiques en Belgique et aux Pays Bas* (Brussel 1973); M.D. Bogaarts, 'Het einde van de KVP 1945-1980', in: *De Tijd* 3.10.1980, 37-48; H. Bakvis, *Catholic power in the Netherlands* (Kingston-Montreal 1981).

<sup>66</sup> J. Rocs, 'Wat heet (katholieke) macht?', *Sociologische Gids*, 30(1983), 459.

<sup>67</sup> De Jonge, 'Geschiedschrijving', 99; G. Voerman, *De geschiedschrijving van het politieke liberalisme. Bibliografie van de vvd en haar voorlopers* ('s-Gravenhage 1992), 57. Zie voor de Vrijzinnig Democratische Bond, de vooroorlogse 'middenpartij' tussen liberalen en socialistten, de ideologisch-politiek georiënteerde bundel: G. Voerman e.a., *De vrijzinnig-democratische traditie. vdb tussen socialisme en liberalisme* (Amsterdam 1991).

geschiedenis samen van nog geen tweehonderd bladzijden. Voor een breder opgezet verhaal ontbrak het vooral aan tijd. Juist omdat het boek als een zuivere organisatiegeschiedenis is opgezet, valt het criterium op dat voor de indeling werd aangelegd: niet de organisatorische scharnierpunten van de partij zelf, maar het optreden van enige succesvolle politici en de veranderingen in de partijpolitieke verhoudingen van het land. Ter verklaring kan worden aangevoerd hetgeen de auteurs aan het slot van hun boek opmerken over de beperkte organisatiebehoefte van een partij met 'een op het individu gerichte ideologie'.<sup>68</sup> Ideologische twisten kende de vvd in de beschreven tijd (nog) weinig, zodat als vanzelf de nadruk vooral op de verschillen en tegenstellingen tussen personen is komen te liggen. Naar verluidt bestaan er in liberale kring plannen om – naar te verwachten valt: onafhankelijk maar zelfbewust – een vijftigjarige vvd historiografisch in het zonnetje te zetten.

De politieke partij Democraten '66 (D66) noemde zich bij haar oprichting 'een uniek soort politieke partij' en dat vanwege zowel haar (non-)ideologische plaats in het partijpolitieke spectrum als haar democratische structuur. Het is een gegeven feit dat van haar aanvankelijke bedoelingen om het heersende nationale partijensysteem te doen 'ontploffen' weinig is overgebleven. D66 zou zich als een links-liberale partij gaan profileren zonder zich als zodanig te afficheren. De partij is kennelijk nog te jong geweest om object van wetenschappelijke geschiedschrijving te vormen. Niettemin is er over haar eerste veertien jaren een instructieve studie geschreven, die vooral berust op gedrukte documenten. De lezer krijgt een goed beeld van het onstuimige en ongewisse reilen en zeilen, waarmee aan titel en ondertitel van het boek recht is gedaan.<sup>69</sup> Het wordt langzamerhand tijd dat er een sociologisch-politicologisch gethematiserde partijgeschiedenis verschijnt, waarin tevens de al dan niet door de 'democratische' achterban gesteunde katalyserende rol bij het ontstaan van Paars wordt geanalyseerd.<sup>70</sup>

Gezien haar relatief grote omvang zou in dit overzicht aan de historiografie van de sociaal-democratie verreweg de meeste plaats moeten worden ingeruimd, ware het niet dat ze vorig jaar reeds onderwerp is geweest van een door een Amerikaan geschreven artikel.<sup>71</sup> Hier volgen enige concluderende

<sup>68</sup> R. Koole, P. Lucardie en G. Voerman, *40 jaar vrij en verenigd. Geschiedenis van de vvd-partijorganisatie* (Houten 1988). Citaat op 162. Het partijarchief van de vvd berust deels in het ARA, deels in het DNPP.

<sup>69</sup> V. Voss, *Beeld van een partij. De documentaire geschiedenis van D'66* (Haarlem 1981). Vgl. Voerman, *Geschiedschrijving*, 27.

<sup>70</sup> Over de historische achtergrond van Paars is onlangs een slechts op gedrukte bronnen steunende publicatie verschenen: P.G.C. van Schie (ed.), *Tussen polarisatie en paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialistten in Nederland* (Kampen 1995). Het archief van D66 is gedeponceerd bij het DNPP te Groningen.

<sup>71</sup> D. Orlow, 'The paradoxes of success. Dutch Social Democracy and its historiography', *BMGN*, 110(195), 40-51.

en aanvullende opmerkingen. Allereerst dient gewezen te worden op twee wegwijs makende studies. De eerste geeft een overzicht van de archieven van de Rode Familie in de brede zin van het woord. Wat die van ‘de politieke ruggegraat van de sociaal-democratische zuil’ betreft: het archief van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) beslaat 75 meter, dat van de PVDA maar liefst rond vierhonderd meter.<sup>72</sup> Daarnaast bestaat er een welhaast uitputtende bibliografie van publicaties die aan de beide partijen zijn gewijd: talloze grotere en kleinere studies van episodische, thematische, biografische, regionale en lokale aard, alsmede – opmerkelijk genoeg slechts een enkele – van integrale aard. ‘Er is geen enkele politieke beweging in Nederland die zich zo intensief bezighield met het eigen verleden, waarover zoveel geschreven is, zowel door vriend als vijand’, aldus de onlangs getrokken conclusie in een bondig maar treffend historisch-analytisch essay over de sociaal-democratische beweging.<sup>73</sup> Vraagt men zich af waaraan deze rijke oogst te danken is, dan helpen de volgende overwegingen ons wellicht op weg. De Nederlandse sociaal-democratie heeft zich, zo is terecht opgemerkt<sup>74</sup>, bij voortdurende uitgeleefd op papier. Meer dan andere partijen vervaardigden haar leiders en opinievormers rapporten, plannen, nota’s en discussiestukken en leverden zij politiek geladen bijdragen aan wetenschappelijke en culturele tijdschriften. Onder de Nederlandse politici legden de socialistische het meest hun gedachten en herinneringen voor zichzelf en voor het nageslacht vast. Aanmerkelijk meer dan bij liberalen en christelijk-historischen, maar ook meer dan bij het katholieke volksdeel, fungeerde de partij als instrument van hun ideologie en waren zij daar emotioneel bij betrokken. Daar komt nog bij dat het socialisme oorspronkelijk nauw verbonden was met een deterministische geschiedbeschouwing, hetgeen ook de historische productie lange tijd een actualiserend karakter heeft verleend. Evenals de marxistische historicus Romein schreven velen min of meer ‘in opdracht van de tijd’.<sup>75</sup>

Betekent dit alles dat de geschiedschrijving van de SDAP en de PVDA minder de toets van de wetenschappelijke objectiviteit kan doorstaan dan die van de andere grote partijen? Ik zou het niet graag beweren. Enerzijds is daarvoor, met name gedurende de laatste decennia, het historisch object zelf te pluriel geworden en vertoont het corps van auteurs een te grote diversiteit en

<sup>72</sup> M. Campfens en G. Voerman, *Archieven van de Rode Familie* (Amsterdam 1994). Bij de vierhonderd meter zijn de meer dan een kwart uitmakende stukken meegeteld van onder meer een aantal partijfunctionarissen, niet die van de fractie en de nevenorganisaties. De betrokken partijarchieven bevinden zich in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (iussg) te Amsterdam.

<sup>73</sup> M. Brinkman, *Honderd jaar sociaal-democratie in boek en tijdschrift. Bibliografie van de geschiedenis van de SDAP en de PVDA 1894-1994* (Amsterdam 1994). Citaat bij P. de Rooy, ‘Begeerten en idealen. Een eeuw sociaal-democratie in Nederland’, in: *De rode droom. Een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995), 10.

<sup>74</sup> J.A.A. van Doorn in *Haagse Post/De Tijd* 20.5.1995.

<sup>75</sup> J. Romein, *In opdracht van de tijd* (Amsterdam 1946). Vgl. De Rooy, ‘Begeerten en idealen’, in het bijzonder 10 vlg. en 70 vlg.

een te kritische instelling. Anderzijds heeft de confessioneel gekleurde historiografie lange tijd van haar emancipatieve preoccupaties doen blijken en draagt de historiografie van het liberalisme goeddeels de sporen van een niet nader bereflecteerd liberaal paradigma. Toch heeft de genoemde Amerikaanse buitenstaander de socialistische geschiedschrijving over het algemeen een zeker 'historicism' verweten.<sup>76</sup> Hoewel met die Engelse term ook het (moderne) historicisme wordt aangeduid, blijkt uit de context dat hij daaronder het historicisme in Popperiaanse zin verstaat. Historicisten onderkennen noodzakelijkheden, wetmatigheden of patronen en hun deterministische visie leidt tot een eenzijdig positieve beklemtoning van daaraan beantwoordende gebeurtenissen. Waar historisten relativerend abstraheren van eigen normen en waardeoordelen, leggen historicisten maatstaven aan waarmee het verleden en de al dan niet utopische toekomst worden verbonden.<sup>77</sup> Mij beperkend tot een paar integrale partijgeschiedenissen – of wat daarvoor moet doorgaan – kan ik de historicistische inslag daarvan niet ontkennen, terwijl inderdaad twee degelijke monografieën over het ontstaan van de PVDA getuigen van een 'retrospective picture of political bliss'.<sup>78</sup> Dit doet evenwel niet af aan hun informatieve functie en analytische kracht. Bovendien beschikken we sinds kort over een wetenschappelijk verantwoorde geschiedenis vanaf de oprichting van de SDAP (1894) tot honderd jaar nadien.<sup>79</sup> Het is een door vier achtereenvolgende auteurs gegeven synthese, die echter geheel op gedrukte bronnen en literatuur berust. Over de partij als organisatie is er weinig in te vinden en nog minder over politicologische aspecten. De ongeveer vijftien jaar geleden geplande, breed opgezette partijgeschiedenis is niet van de grond gekomen, zodat de genoemde archieven nog op een systematische verwerking wachten.

Rest nog de geschiedschrijving van 'klein links'. De Politieke Partij Radikalen (PPR), in 1968 ontstaan als afsplitsing van de KVP maar door het wegebben van de christelijke inspiratie steeds meer een algemeen progressieve partij geworden, kreeg vijftien jaar na haar oprichting een realistische levensschets van een uitgesproken partijman. De auteur maakte ook van het partijarchief gebruik. Het geheel is toch te veel bij een beschrijving van binnenuit blijven steken om historisch-wetenschappelijk en politicologisch te kunnen bevredigen. De geschiedenis van vijfentwintig jaar Pacifistisch Socialistische Partij

<sup>76</sup> Orlow, 'The paradoxes': 'a certain historicist tendency' (40), 'rather historicist in tone' (42), 'a strain of historicism' (44), 'a rather historicist emphasis' (50).

<sup>77</sup> Vgl. K.R. Popper, *De armoede van het historicisme* (Amsterdam 1967).

<sup>78</sup> H. van Hulst, A. Pleyzier en A. Scheffer, *Het Rode Vaandel volgen wij. Geschiedenis van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij van 1880 tot 1940* ('s-Gravenhage 1969); A. Bleich, *Een partij in de tijd. Veertig jaar Partij van de Arbeid 1946-1986* (Amsterdam 1986); H.M. Ruitensbeek, *Het ontstaan van de Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1955); J. Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer 1978). Het citaat bij Orlow, 'The paradoxes', 43.

<sup>79</sup> J. Perry e.a., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994).

(PSP), in 1957 opgericht, doet dit aanmerkelijk meer. Wel mist de lezer in dit boek, dat door zes uit eigen kring stammende auteurs werd samengesteld, een totale karakteristiek van de ontwikkeling. Al met al laten beide studies zien dat actueel engagement niet zonder meer tot slechte geschiedschrijving behoeft te leiden.<sup>80</sup>

De Communistische Partij van Nederland (CPN), die evenals de beide voor-  
noemde partijen in 1991 zou opgaan in GroenLinks, heeft betrekkelijk vroeg  
een sterk analyserende en nuancerende geschiedschrijver gekregen in een re-  
negaat. De schrijver heeft zich evenwel niet laten verleiden tot eenzijdige be-  
schouwingen van ergernis of teleurstelling, iets waarvoor hij trouwens bij alle  
kritische zin te veel positieve interesse in het communisme is blijven behou-  
den. Het boek steunt op gedrukte bronnen en persoonlijke ervaringen en is  
kennelijk te vroeg geschreven om inzichten van de politicologie te hebben  
kunnen verwerken.<sup>81</sup> Wie dit wel had kunnen doen maar niet deed, is de  
schrijver van een recent verschenen werk over wat hij in zijn ondertitel  
noemt *De geschiedenis van de CPN 1938-1991*. Ofschoon mede daardoor geen  
echte partijgeschiedenis, ontleent het boek zijn waarde aan het overvloedige  
gebruik van het enkele tientallen meters lange partijarchief en van Russische  
archivalia. De auteur, eveneens een van de partij afvallige, heeft verder veel  
openhartige interviews uitvoerig en zonder commentaar weergegeven. Zijn  
journalistieke boek heeft een structuur die historici grillig aandoet en is gelar-  
deerd met tal van subjectieve indrukken. Het is de geschiedenis van een sterk  
ideologisch geladen, soms in onderlinge machtsstrijd verwikkelde partijtop,  
met Paul de Groot onevenredig sterk als centrale figuur. De schrijver heeft  
waarschijnlijk gelijk waar hij concludeert dat, ondanks nog verder te ver-  
wachten openbaarmaking van archiefstukken, de hoofdlijnen in zijn beeld  
van de geschiedenis van de CPN zich niet zullen wijzigen. Het detaillistische,  
biografisch interessante boek over De Groot, dat zojuist van de hand van een  
linkse buitenstaander is verschenen, bevestigt naar mijn mening die verwach-  
ting.<sup>82</sup>

Met het oog op mijn eigen geschiedschrijving zij hier nog kort ingegaan  
op de specifieke partijdigheid van die over de CPN. Gemeenschappelijke as-  
pecten dienen zich immers aan: de vraag naar de internationale afhankelijk-

<sup>80</sup> H. Waltmans, *Niet bij rood alleen. Vijftien jaar Nederlandse politiek en de geschiedenis van de PPR* (Groningen 1983); *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam 1982). Het archief van de PPR bevindt zich in het KDC te Nijmegen en dat van de PSP in het IISG te Amsterdam. Voor de PSP beschikken we bovendien over het nuttige geschrift: P. Denckamp, B. Freriks en G. Voerman (ed.), *Sporen van pacifistisch socialisme. Bibliografie en bronnen betreffende de PSP* (Amsterdam 1993).

<sup>81</sup> A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (Den Haag 1972). Vgl. ook het analytisch overzicht van dezelfde schrijver 'Van getuigenispartij tot hozel' in: D. Hellema (ed.), *De crisis van het Nederlandse communisme* (Amsterdam 1986), 41-64.

<sup>82</sup> G. Verrips, *Diwers, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (Amsterdam 1995). Citaat op x; I. Cornelissen, *Paul de Groot. Staatsvijand nr.1* (Amsterdam 1996). Het archief van de CPN bevindt zich in het IISG.



heid van de partij, de betekenis van de min of meer grote afvalligheid van de geestverwante geschiedschrijver en de schuldvraag naar het achteraf voorstelbaar lijkende einde. Welnu: binnen geen andere partij heeft zich, sinds het einde van de jaren zeventig, een zo serieuze bezinning op de aanpak van haar geschiedschrijving voorgedaan als bij haar. Een desbetreffende handleiding, die in eigen kring werd samengesteld, maakt zelfverwijtend melding van de omstandigheid dat zich op de achtergrond de wens bleef roeren om een politieke stellingname historisch te funderen.<sup>83</sup> Het lijkt me juist, maar bij hoeveel publicaties over – bij hun verschijnen (nog) bestaande – politieke partijen is dit niet indirect het geval? Geschiedbeoefening slechts ter bevestiging van het eigen gelijk en ter rechtvaardiging van politiek handelen – een praktijk waarvoor wel de term *Legitimationswissenschaft* is gebezigd – werd door een ‘geschiedenisgroep’ van het wetenschappelijk bureau van de CPN met zoveel woorden afgewezen.<sup>84</sup> Vandaar ook het opmerkelijke gegeven dat de door haar vervaardigde historische producten niet aan de blikvernauwende identificatie lijden die we in het gedenkboek van de SGP zijn tegengekomen. Mijn vergelijking is niet toevallig. CPN en SGP zijn eerder met elkaar vergeleken als kleine partijen met een absolutistische ideologie, die hen buiten de hoofdstroom van het politieke en geestelijke leven plaatste en afwijzend deed staan tegenover de bestaande samenleving.<sup>85</sup> Analyse en oordeel behoren in de geschiedschrijving zo veel mogelijk gescheiden te zijn, aldus een communistische historica, die wellicht wat al te gemakkelijk aannam dat de persoonlijke mening van de onderzoeker apart gehouden kon worden.<sup>86</sup> Hoe dit ook zij, een van huis uit meegekregen en allengs gelouterde congenialiteit, een (zelf)kritische participatie en een methodische identificatie lijken voor de historiografie van het politieke communisme – en niet alleen daarvoor – gunstige perspectieven te bieden.

### B. Buitenland

Bij mijn aandacht voor de partijgeschiedschrijving in het buitenland heb ik mij bewust beperkt gehouden. Hoofddoel was om te verkennen, in hoeverre in enkele West-Europese landen de min of meer *up-to-date* geschiedenis van hun voornaamste politieke partijen is opgezet. Van de publicaties over nationale partijensystemen of internationale politieke families heb ik er dan ook

<sup>83</sup> C. Boet e.a., *Van bron tot boek. Apparaat voor de geschiedschrijving van het communisme in Nederland* (Amsterdam 1986), 133.

<sup>84</sup> *Cahiers over de geschiedenis van de CPN*, nr 7, september 1982, 6. Voor ‘Legitimationswissenschaft’: Orlow, ‘The paradoxes’, 43.

<sup>85</sup> De Jonge, *Het communisme*, 182.

<sup>86</sup> H. Galesloot in *Politiek en Cultuur*, 1980, 56.



slechts een enkele ter verkrijging van contextinformatie geraadpleegd.<sup>87</sup> Of-  
 schoon voor de jongste organisatorische ontwikkeling (sinds 1960) van zegge  
 en schrijve 79 partijen in twaalf landen (inclusief de USA) van informatieve be-  
 tekenis, bieden de onder redactie van de politicologen Katz en Mair recent  
 verschenen boekdelen weinig steun voor de door mij bedoelde oriëntatie.<sup>88</sup>  
 Slechts een enkele maal vindt men erin verwezen naar een breed opgezet  
 standaardwerk, dat de geschiedenis van een partij in haar geheel of voor een  
 langere periode bestrijkt. Bij verder onderzoek bleek mij overigens dat er van  
 dat soort werken, waaraan ik mij zou kunnen spiegelen, minder bestaan dan  
 mocht worden verwacht. Wel heeft mijn speurtocht mij geconfronteerd met  
 verwante problemen en inzichten. Hier volgt een overzicht van mijn bevin-  
 dingen.

Van de Engelse partijen is de Labour Party historiografisch het ruimst be-  
 deeld. Toch bestaat er geen synthese van bevredigende omvang. Het met zijn  
 vele herdrukken klassiek geworden werkje waarmee we het nog steeds moe-  
 ten doen, typeert de stand van de Engelse partijgeschiedschrijving. In zijn  
 chronologische opzet is het overheersend parlementair-politiek gericht, ter-  
 wijl de partijpoliticologische literatuur aan de auteur lijkt te zijn voorbijge-  
 gaan. Over de gehele lijn weerspiegelt trouwens de betrokken geschiedschrij-  
 ving de aard van het Britse partijleven, dat overheerst wordt door parlemen-  
 taire elites.<sup>89</sup> De ontwikkeling van de Labour-ideologie heeft een handzame  
 monografie gekregen en voor een inleiding in een aantal aspecten van het  
 partijleven bestaat er een door zeven auteurs geschreven bundel essays.<sup>90</sup>  
 Ook van de Liberal Party 'there is no authoritative comprehensive history'.<sup>91</sup>  
 De constatering is afkomstig van de auteur van een overzichtsgeschiedenis,  
 die inzake deze partij hetzelfde karakter vertoont als de zo-even genoemde  
 publicatie over Labour. Instructief voor partijhistorici is een wat oudere, wel-  
 iswaar ook weer overheersend parlementair-politieke monografie over de bij  
 haar verschijnen laatste driekwart eeuw, evenals een nog weer wat oudere  
 studie die vooral aan de hand van de liberale partij de machtsverhoudingen

<sup>87</sup> Zo bijvoorbeeld het fundamentele hoofdstuk van H. Daalder, 'The comparative study of Eu-  
 ropean parties and party systems: an overview', in: H. Daalder en P. Mair (ed.), *Western European  
 party systems. Continuity and change* (2e dr.; Londen-New Delhi 1985), 1-27, alsook D. Hanley, *Chris-  
 tian Democracy in Europe. A comparative perspective* (Londen-New York 1994).

<sup>88</sup> Katz en Mair (ed.), *Party organizations* (zie noot 28); R.S. Katz en P. Mair (ed.), *How parties orga-  
 nize. Change and adaptation in party organizations in Western democracies* (Londen-Newbury Park-New  
 Delhi 1994).

<sup>89</sup> H. Pelling, *A short history of the Labour Party* (10e dr.; Houndmills enz. 1993); Katz en Mair (ed.),  
*How parties organize*, 109 vlg.

<sup>90</sup> G. Foote, *The Labour Party's political thought. A history* (2e dr.; Londen enz. 1986); C. Cook en  
 I. Taylor (ed.), *The Labour Party. An introduction to its history, structure and politics* (Londen en New  
 York 1980).

<sup>91</sup> C. Cook, *A short history of the Liberal Party 1900-88* (3e dr.; Houndmills 1989), 208. Inmiddels  
 verscheen een vierde bijgewerkte druk.

tussen de partijen thematiseert.<sup>92</sup> Geen wonder dat in een Amerikaans boek deze partij 'a puzzle to political science' werd genoemd, een omstandigheid waarin het werk zelf – partijstructureel gezien – maar beperkt verbetering heeft gebracht.<sup>93</sup>

De bibliografie van de oudste partij, de Conservative Party, is in omvang lang achtergebleven bij die van de beide andere. Nog steeds kunnen de bijna dertig jaar oude Ford Lectures gelden als een beknopte, inmiddels bijgewerkte partijgeschiedenis.<sup>94</sup> Voor een wetenschappelijk opgezette geschiedenis in vier banden, te schrijven met een 'objective sympathy', hebben twee van de vier auteurs uiteindelijk verstick laten gaan, zodat we tot voor kort aangaande onze eeuw slechts beschikten over het in menig opzicht voorbeeldige werk dat de tijd tot 1940 bestrijkt. Nuchter stelde de schrijver in zijn voorwoord vast dat partijgeschiedenis natuurlijkerwijs 'partisan history' is, omdat ze de daden van partijmensen als zodanig moet verklaren. Volgens hem zijn voor een partijhistoricus zij die de partij boven alles lieten gaan, als vanzelf helden en zij die persoonlijke of nationale belangen lieten prevaleren, dienovereenkomstig schurken.<sup>95</sup> Niet minder partijchauvinistisch – men lette op de titel *Conservative century* – is het in 1994 verschenen werk van een kleine achthonderd bladzijden, waarmee de Tories historiografisch Labourites en Liberals nochtans met één slag voorbij zijn gestreefd. Op grond van een rijkdom aan literatuur en primaire bronnen komen alle mogelijke facetten van het twintigste-eeuwse partijleven en zijn betekenis voor de Britse natie onverbloemd tot hun recht. Het voor mijn eigen geschiedschrijving uiteraard belangwekkende hoofdstuk over 'The Party and Religion' past in het optimistische zelfbeeld; tevreden wordt in de inleiding vastgesteld dat 'for the foreseeable future the Conservatives remain the party of Christianity.'<sup>96</sup> Ondanks zijn inspirerende kanten staat toch ook dit boekwerk voor mij niet model: het is thematisch opgezet en het product van een twintigtal samenwerkende auteurs, voor wie de partijpolitologie een gesloten boek is gebleven.

Wie op zoek gaat naar 'voorbeeldige' Franse partijgeschiedenissen, stuit vooreerst op het Europees gezien uitzonderlijke karakter van *Le système politique français*<sup>97</sup> en de daarin werkzame partijen. Al helemaal sinds het begin van de Vijfde Republiek (1958), maar ook daarvóór worden deze gekenmerkt door zwakte en instabiliteit. Niet toevallig maar als gevolg van een 'lack of party organizational continuity' ontbreekt Frankrijk dan ook onder het hier-

<sup>92</sup> R. Douglas, *The history of the Liberal Party 1895-1970* (Madison, Rutherford, Teaneck 1971); J.S. Rasmussen, *The Liberal Party. A study of retrenchment and revival* (Londen 1965).

<sup>93</sup> A. Cyr, *Liberal Party politics in Britain* (New Brunswick 1977), 11.

<sup>94</sup> R. Blake, *The Conservative Party from Peel to Thatcher* (Londen 1985).

<sup>95</sup> J. Ramsden, *The age of Balfour and Baldwin 1902-1940 = A history of the Conservative Party*, III (Londen en New York 1978), xii.

<sup>96</sup> A. Seldon en S. Ball (ed.), *Conservative century. The Conservative Party since 1900* (Oxford 1994), 14.

<sup>97</sup> Y. Mény, *Le système politique français* (2e dr.; Parijs 1993), in het bijzonder 57-76.

boven vermelde geheel van de twaalf bestudeerde landen.<sup>98</sup> ‘Les Français n’aiment guère les partis’, zo is bondig door een Franse partijpolitologie vastgesteld. In het bijzonder naar de mening van *la Droite* maar ook wel volgens die in sommige kringen van *la Gauche* laboreren partijen maar al te gauw aan een groeps- of factiekarakter en doen zij daarmee afbreuk aan het ideaal van de ‘Nation’. Met name de rechtse partijen noemden en noemen zich dan ook bij voorkeur ‘mouvement’, ‘centre’, ‘union’ of ‘rassemblement’. Zonder zich in te laten met (nieuwe) theorieën en analysevorming – als pragmatica relativeert zij de betekenis daarvan – heeft de bewuste politicologe zelf een goed gedocumenteerde, historisch-descriptieve oriëntatie gegeven in de doolhof van partijen sinds 1958.<sup>99</sup>

Van al die partijen heeft de communistische de meeste historiografische aandacht gekregen, al is het aantal syntheses relatief gering. Hartstochtelijk bewonderd enerzijds maar evenzeer gehaat en gevreesd anderzijds is ze, meer dan haar zusterpartij in welk ander land ook, object van gedifferentieerde geschiedschrijving geworden. Anders dan bijvoorbeeld in ons land heeft ook de moderne geschiedwetenschap zich, steunend op sociologische inzichten, voor haar geïnteresseerd. Een werkelijk voorbeeldig bewijs daarvan is de synthese die vorig jaar is verschenen.<sup>100</sup> Daarin zijn ook de eerste resultaten van de Russische archiefvondsten verwerkt, hetgeen vanwege de nauwe relaties die de Parti Communiste Français met de Sovjetunie heeft onderhouden, van eminent belang mag heten. Gezien de brede inbedding in de geschiedenis van het communisme kunnen ook Nederlandse geschiedschrijvers met dit werk hun voordeel doen. Daarmee is een enige tijd als klassieker beschouwde geschiedenis, gericht op de plaats van de partij in het politieke leven en geschreven door een journalistiek buitenstaander, thans verouderd.<sup>101</sup> Vanwege de beperkte partijpolitologische inslag van de jongste synthese zal een partijhistoricus het echter niet kunnen stellen zonder het vierdelige werk van een zich dissident noemende communist, evenmin als hij dat kan zonder de baanbrekende internationaal-etnografische studie van een afvallige geestverwante, die zich voorstandster betoonde van een ‘observation participante’ in combinatie met ‘distanciation nécessaire’.<sup>102</sup> Uit de respectieve inleidingen op deze en andere geschiedenissen van de partij blijkt de methodologische passie waarmee de auteurs zich op uitgebreide en voor de lezer instructieve wijze hebben willen vrijpleiten van (anti)partijdigheid. Zij schreven immers ‘sans passion’ en bij wijze van ‘aventure intellectuelle!’<sup>103</sup>

<sup>98</sup> Katz en Mair (ed.), *Party organizations*, viii.

<sup>99</sup> C. Ysmal, *Les partis politiques sous la Ve République* (Parijs 1989). Citaat op 11.

<sup>100</sup> S. Courtois en M. Lazar, *Histoire du Parti Communiste Français* (Parijs 1995).

<sup>101</sup> J. Fauvet, *Histoire du Parti Communiste Français 1920-1976* (2e dr.; Parijs 1977).

<sup>102</sup> Ph. Robrieux, *Histoire intérieure du Parti communiste* (4 dln; Parijs 1980-1984); A. Kricgel, *Les communistes français* (4e dr.; Parijs 1985). Citaat op 15.

<sup>103</sup> J. Fauvet, *Histoire du Parti Communiste Français* (2 dln; Parijs 1964-1965), 11, 11; Robrieux, *Histoire intérieure*, iv, 9.

Het zal mede aan de zojuist vermelde instabiliteit en structurele zwakte van de Franse partijen te wijten zijn, dat ik met maar weinig succes gezocht heb naar werken waarin de auteurs de in hun land doorgaans toch al sceptisch beziene theorievorming van de 'politistes' hebben verdisconteerd. Vandaar dat bijvoorbeeld in de geschiedenis van de Parti Socialiste, beschreven in een recente synthese, meer de evolutie en de continuïteit in de verschillende verschijningsvormen van het socialisme worden getraceerd dan dat de elkaar opvolgende partijorganisaties worden geanalyseerd. Deze eenzijdigheid geldt niet voor de ongeveer tegelijk verschenen publicatie die uitvoerig de socialistische machtsvorming binnen en buiten de partij thematiseert. Het boekwerk, waarin ook politicologische inzichten zijn verwerkt, kan zonder meer een belangrijke partijgeschiedenis worden genoemd.<sup>104</sup> De in het verleden invloedrijke Parti Radical, gelijk bekend verre van radicaal maar aan de linkerkant tegen het centrum aanleunend, moet het met wat oudere literatuur doen. Voor enkele karakteristieke episodes in haar bestaan tot aan de Tweede Wereldoorlog is in een politiek-wetenschappelijk, bij haar verschijnen *up-to-date* werk van twee delen onder meer nagegaan in hoeverre oligarchische tendensen de partijdemocratie in gevaar hebben gebracht. Dit neemt niet weg dat een vijfendertig jaar oude structurele studie, ofschoon politicologisch uiteraard gedateerd, haar exemplaire waarde voor iedere partijhistoricus heeft behouden.<sup>105</sup> Dat ik tot slot nog wat uitvoeriger inga op de Franse christen-democratie, is niet omdat zij haar modern wetenschappelijke historiograaf zou hebben gevonden, maar omdat de inhoud van de desbetreffende monografieën van een aantal probleemstellingen getuigt, welke met die inzake de KVP verwant zijn.

Één jaar eerder opgericht dan de KVP en in 1967 (het jaar waarin de KVP in beginsel besloot haar afzonderlijk christen-democratisch voortbestaan op te geven) opgeslokt door het liberale Centre Démocrate, is de Mouvement Républicain Populaire (MRP) in menig opzicht met haar Nederlandse zusterpartij vergelijkbaar. In een recent over haar Europapolitiek (haar favoriete 'handelsmerk') verschenen studie is geconstateerd dat zij van de verschillende politieke families in Frankrijk bibliografisch de minste belangstelling heeft ondervonden. De studie zelf is overigens een leerzaam voorbeeld van samenwerking tussen historici en nog levende partijpolitici. De door de eerste categorie ontworpen beelden bleken ten dele bijgesteld te kunnen worden door de getuigenissen van de laatste.<sup>106</sup>

Drie voorafgaande boeken van elk rond de vierhonderd bladzijden, vol met deels tegenstrijdige interpretaties en waardeoordelen, zijn aan de MRP en

<sup>104</sup> H. Portelli, *Le Parti Socialiste* (Parijs 1992); A. Bergounioux en G. Grunberg, *Le long remords du pouvoir. Le Parti Socialiste 1905-1992* (Parijs 1992).

<sup>105</sup> S. Berstein, *Histoire du Parti Radical* (2 dln; Parijs 1980-1982); D. Bardonnnet, *Évolution de la structure du Parti Radical* (Parijs 1960).

<sup>106</sup> S. Berstein, J.-M. Mayeur en P. Milza (ed.), *Le MRP et la construction européenne* (Brussel 1993), 363.

haar voorgeschiedenis gewijd. Het jongste, spaarzaam geannoteerd en slechts op gedrukte stukken gebaseerd, is als zuivere partijgeschiedenis het minst belangrijk. In een gepassioneerd verhaal geeft een conservatieve katholiek blijk van zijn teleurstelling in een partij, die ‘a payé...les innombrables erreurs de jugement qu’elle a pu commettre depuis la Libération’. Zijn grootste ergernis is de eenzijdige wijze waarop de MRP, volgens hem zonder voldoende begrip voor de modern-kapitalistische maatschappij, haar christen-democratische ideologie ten goede heeft willen laten komen aan de ‘ouvrières’, onder fa-taal voorbijgaan aan de ‘bourgeois’.<sup>107</sup> Niet minder subjectief en van deceptie getuigend is de eraan voorafgaande ongeannoteerde monografie. De waarde ervan schuilt echter in haar memoire-achtig karakter. De auteur was de eerste secretaris-generaal van de partij. Hij verwijt haar achteraf gebrek aan flexibiliteit door te veel te hebben willen vasthouden aan haar zelfstandig, structureel te zwak bestaan.<sup>108</sup> Tot nu toe het beste werk is het oudste. Weliswaar archivalisch nog maar gebrekkig onderbouwd, maakt het zijn ondertitel volledig waar.<sup>109</sup> De lezer krijgt een duidelijk inzicht in de partijpolitieke ontwikkeling, gekenmerkt door dominantie van parlementariërs, ministers en partijleiding over de meer progressieve kaderleden, de ‘militants’. Hoewel feitelijk door de (lagere) clerus gesteund heeft de MRP, overeenkomstig een al eerder in Frankrijk gegroeide traditie, geloof en politiek principieel gescheiden gehouden. Mede daardoor slaagde de partij erin om met hun kerk verbonden katholieken te integreren in de naoorlogse Vierde Republiek. Rekent de auteur haar dit kennelijk tot eer aan, anderzijds verwijt hij haar om wille van het behouden van macht te veel water in haar ideologische wijn te hebben gedaan en daarmee zichzelf te hebben uitgehold.

De geschiedschrijving van de MRP heeft voor de KVP-historicus intrigerende aspecten. Opvallend is de grote aandacht die daarin besteed wordt aan de verhouding tussen enerzijds haar ideologische voorgeschiedenis en anderzijds de organisatorische vorm waarin zij de christen-democratische traditie voortzette en binnen de naoorlogse politieke verhoudingen tot nationale gelding trachtte te brengen. Vergelijkbaar met de katholieke emancipatie in Nederland is de lange ontwikkeling van de christen-democratie en haar ingroei in de republikeinse Franse natie. Zoals de geschiedenis van de KVP niet inzichtelijk valt te maken zonder een wat uitvoerige schets van de RKSP, zo hebben MRP-historici terecht de nodige plaats ingeruimd voor de interbellaire Parti Démocrate Populaire. De gouvernementele aspiraties van de MRP gaven aan haar politiek een meer pragmatisch dan dogmatisch karakter: ‘il collaborera là où il retrouvera sa pensée concrétisée.’<sup>110</sup> Ze was uit op verzoening van de

<sup>107</sup> F.-G. Dreyfus, *Histoire de la démocratie chrétienne en France* (Parijs 1988). Citaten op 403 en 412.

<sup>108</sup> R. Bichet, *La démocratie chrétienne en France. Le Mouvement Républicain Populaire* (Besançon 1980).

<sup>109</sup> E.-F. Callot, *Le mouvement républicain populaire. Origine, structure, doctrine, programme et action politique* (Parijs 1978).

<sup>110</sup> *Ibidem*, 405-406.

tegenstellingen tussen rechts en links en schermde met begrippen als vrijheid, verantwoordelijkheid en solidariteit. Van de staat eiste ze respect voor de 'groupes intermédiaires', terwijl ze in eigen kring wilde bemiddelen tussen de verschillende maatschappelijke geledingen. Ze was niet representatief voor een bepaalde klasse, al kende ze wel een zeker overwicht van de middenklasse. Ze was niet alleen de partij van de katholieken, ook al vond ze bij hen de grootste aanhang. Als 'parti centralisé, articulé, hiérarchisé' zocht ze compensatie in een goed ontwikkeld 'système consultatif' (men vergelijk het befaamde 'vertrouwvol beraad' binnen de KVP). Zoals ook de eerste partijsecretaris heeft getuigd, was de MRP een partij die uit vrees voor confessionalisme – en al helemaal voor clericalisme – in haar statuten zelfs niet het etiket 'démocrate chrétien' had opgenomen, maar wel een partij 'd'inspiration chrétienne' wilde zijn.<sup>111</sup> De pluriformer wordende ontwikkeling van de verhouding tussen geloof en politiek, nog bevorderd door het Tweede Vaticaans Concilie, vond haar neerslag in groeiende interne tegenstellingen, waaraan ze te gronde is gegaan.<sup>112</sup> De partij nam een ambivalente en omstreden houding aan tegenover het gaullisme, dat uiteindelijk op een voor haar noodlottige wijze zegevierde onder haar aanhang en electoraat.<sup>113</sup>

De Duitse partijgeschiedschrijving verschilt een wereld van de Franse. Dat hangt samen met de appreciatie die partijen in de Bondsrepubliek in toenemende mate hebben ondervonden. Deze heeft als reactie op het tot dictatuur leidende verloop in de Republiek van Weimar zich geafficheerd en gerealiseerd als een goed functionerende 'Parteienstaat'. In de jaren zestig werd het bestaan van politieke partijen nader vastgelegd in de grondwet, die hun een interne organisatie volgens democratische principes voorschreef. Zonder het huidige crisisstadium te ontkennen, wordt de eerder genoemde *Parteiverdrossenheit* dan ook wel gezien als een tijdelijk fenomeen, een van tijd tot tijd zich toespitsende en weer te overwinnen vorm van 'Antiparteienaffekt'.<sup>114</sup> In aansluiting op de politieke situatie heeft de partijpolitologie zich in Duitsland rijkelijk ontwikkeld, zoals reeds uit het begin van mijn Mededeling is gebleken. De belangstelling voor partijgeschiedenis heeft daarmee gelijke tred ge-

<sup>111</sup> Bichet, *La démocratie chrétienne*, 243.

<sup>112</sup> Vgl. A. Coutrot, 'Religion et politique' in: Rémond (ed.), *Pour une histoire politique* (zie noot 20), 287-314.

<sup>113</sup> Deze Akademie-mededeling was reeds persklaar toen mij onder ogen kwam: P. Letamendia, *Le Mouvement Républicain Populaire. Le MRP, histoire d'un grand parti français* (Parijs 1995), een in druk gegeven 'thèse de science politique' van 1975. Het is een actualiserende studie van een zeer nauw bij de partij betrokken *insider*. Door haar beperkt archiefgebruik en driedelige opbouw (l'image, les structures, l'action) is ze geen partijgeschiedenis in de door mij voorgestane vorm. Nochtans is ze vooral door de grote aandacht voor de verhouding tussen katholicisme en politiek minstens even fundamenteel als het werk van Callot.

<sup>114</sup> W. Treue, *Die deutschen Parteien* (Wiesbaden 1962), 97; Lösche, *Kleine Geschichte* (zie noot 32), 9 en 190-194.

houden. Alleen al een vierdelig lexicon, dat overigens maar tot 1945 gaat, is daarvan een bewijs. De zelfs nog beknopt gehouden bibliografie over vooral de periode nadien, opgenomen in een handzaam historisch overzicht, is dat evenzeer.<sup>115</sup> Opvallend is de effectieve belangstelling voor structuren. Terwijl de Franse historiografie nog altijd de nadruk legt op stromingen en ideologieën (de ‘mouvements’), doet de Duitse dit al geruime tijd op de ‘organisatorische Verfassung’ van de partijen. Bewegingen hebben organisaties, partijen zijn het per definitie.<sup>116</sup> Een ander verschil hangt samen met de structuur van de natie. Corresponderend met de federale opbouw van de Bondsrepubliek zijn de Duitse partijen federaties van min of mee onafhankelijke en machtige *Land*-organisaties.<sup>117</sup> Het maakt hun geschiedenis des te ingewikkelder en heeft geleid tot publicaties op regionaal niveau. Ons gaat het hier slechts om historische literatuur over de nationale instituties.

Evenals haar Nederlandse zusterpartij liet de Freie Demokratische Partei (FDP) bij haar veertigjarig bestaan (1988) een geschiedwerk verschijnen, dat tot nu toe het meest recente is. Ondanks de veel grotere omvang aarzel ik niet deze gelegenheidspublicatie aanmerkelijk minder bevredigend te achten dan haar Nederlandse tegenhangster. Een vijftiengestig ‘auteurs’, variërend van historici en journalisten tot politieke leiders van andere partijen, laten hun licht schijnen over verleden en heden. Tevreden karakteriseert de wetenschappelijke eindredacteur de partij als die van het open houden of weer herstellen van de nationaal-politieke structuren en het bestrijden van ‘Erstarrungstendenzen’.<sup>118</sup> Slechts een enkele bijdrage gaat vergezeld van verwijzing naar eerdere, trouwens schaars aanwezige literatuur. Wie de FDP in haar organisatorische ontwikkeling wil leren kennen, is aangewezen op een boek waarin de bijlagen drie maal zoveel plaats innemen als de op zich wetenschappelijk verantwoorde tekst.<sup>119</sup> De partijhistoricus vindt er een reeks kundig belichte aandachtsvelden in, onder welke de functie van de partij in het politieke systeem aanmerkelijk belangrijker is dan haar structuur, die nog trekken van de elitaire *Honoratiorenpartei* vertoont. Evenals bij de Nederlandse vvd is haar ‘Organisationsrealität’ namelijk relatief gering.<sup>120</sup> Uiteraard kan men dit van archiefvondsten verstoken werk van een geestverwante politicooloog geen partijgeschiedenis noemen, zodat deze nog steeds op zich laat wachten.

De Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) is historiografisch een

<sup>115</sup> D. Fricke e.a. (ed.), *Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789-1945)*, 1-IV ( (Keulen-Leipzig 1983-1986); Lösche, *Kleine Geschichte*, 215-222.

<sup>116</sup> Niedermayer en Stöss (ed.), *Stand und Perspektiven* (zie noot 17), 263.

<sup>117</sup> Katz en Mair (ed.), *How parties organize*, 187.

<sup>118</sup> W. Mischnick, *Verantwortung für die Freiheit. 40 Jahre FDP* (Stuttgart 1989), 11.

<sup>119</sup> H. Kaack, *Die FDP Grundriss und Materialien zu Geschichte, Struktur und Programmatik* (3e dr.; Meisenheim am Glan 1979).

<sup>120</sup> Vgl. Lösche, *Kleine Geschichte*, 147.



heel wat beter lot beschoren. Twee van haar partijgeschiedenissen hebben laten zien waartoe een vruchtbare ‘Vermittlung’ tussen geschiedwetenschap en politicologie kan leiden. De eerste is die van de inmiddels vroegtijdig overleden leider van het ‘Archiv der sozialen Demokratie’. Diens terecht als standaardwerk betitelde boek beschrijft de naoorlogse ingroei (tot het midden van de jaren zestig) van de partij in de Bondsrepubliek.<sup>121</sup> Onder overwinning van hetgeen de auteur noemt haar traditionele ‘Theorie-Praxis-Spannung’ ontwikkelde de SPD zich van een alternatieve partij tot een echte ‘Staatspartei’. In het rijkelijk op archiefmateriaal steunende geschiedverhaal is de binnen- en buitenlandse partijpoliticologische literatuur vooral impliciet verwerkt. Het andere werk is van recente datum en als één geheel geschreven door twee auteurs, van wie de eerste bekend staat als historisch geverseerd politicoloog. Hoewel minder archivalisch onderbouwd, alsmede minder verhalend en meer thematisch opgezet, maakt het onder synthetische verwerking van de veelsoortige literatuur de geschiedenis van de partij vanaf de Republiek van Weimar tot op heden inzichtelijk. In plaats van ‘Staatspartei’ spreken deze schrijvers van ‘Volkspartei’. Onder toepassing van het door de eerste van de auteurs geïntroduceerde modelmatige begrip ‘lose verkoppelde Anarchie’<sup>122</sup> wordt in aansluiting bij Kirchheimer – al interpreterend – de ontwikkeling uitgewerkt waardoor bij uitstek de SPD haar ideologisch karakter grotendeels zou hebben verloren en afhankelijk zijn geworden van de kiezersgunst. Als geen andere partij zou de SPD gekenmerkt worden door ‘Buntheit, Widersprüchlichkeit, Pluralismus und Unübersichtlichkeit’.<sup>123</sup> Zoals gezegd, de exemplaire verdienste van deze partijgeschiedenis lijkt me gelegen in het historisch concreet en aannemelijker maken van politicologische concepties.

Uiteraard is binnen het kader van mijn onderzoek de geschiedschrijving van de Christlich Demokratische Union (CDU) – en in samenhang daarmee die van het Zentrum als haar voorgangster – het meest interessant. Het Zentrum, voor Schaepman als grondlegger van de RKSP levenslang een bron van inspiratie gebleven, was een christelijke, geen katholiek confessionele partij. Niettemin zijn historici het er thans wel over eens dat voor dit product van de ‘Selbstbehauptungswille’ van de Duitse katholieken de confessie het primaire bindmiddel is geweest.<sup>124</sup> Over haar leider-en-geschiedschrijver-in-een bestaat een gedegen biografie.<sup>125</sup> Daaruit blijkt helder hoezeer zowel hijzelf als zijn partij de belichaming was van hetgeen bekend is geworden als ‘politi-

<sup>121</sup> K. Klotzbach, *Der Weg zur Staatspartei. Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945-1965* (Berlijn-Bonn 1982). Vgl. *Archiv für Sozialgeschichte*, 29(1989), 33-35.

<sup>122</sup> P. Lösche en F. Walter, *Die SPD: Klassenpartei-Volkspartei-Quotenpartei. Zur Entwicklung der Sozialdemokratie von Weimar bis zur deutschen Vereinigung* (Darmstadt 1992), 192 vlg.

<sup>123</sup> *Ibidem*, 379.

<sup>124</sup> H.W. von der Dunk en H. Lademacher (ed.), *Auf dem Weg zum modernen Parteiestaat. Zur Entstehung, Organisation und Struktur politischer Parteien in Deutschland und den Niederlanden* (Melsungen 1986), 101-102; Lösche, *Kleine Geschichte*, 34 vlg.

<sup>125</sup> R. Kiefer, *Karl Bachem 1858-1945. Politiker und Historiker des Zentrums* (Mainz 1989).



scher Katholizismus'. Waar deze historicus van het Zentrum eind 1945 op zijn sterfbed de oprichting van de intentioneel nadrukkelijker interconfessionele CDU als het enige juiste perspectief aanwees, ligt het voor de hand dat de oprichting en eerste jaren van de naoorlogse partij zijn bestudeerd in het brede kader van dit politieke katholicisme. Een veelomvattende, overheersend ideologisch georiënteerde studie, waarin de traditionele spanning tussen de behartiging van katholiek-*kerkelijke* belangen en de geloofwaardigheid als *politieke* partij centraal staat, werd het resultaat.<sup>126</sup>

Nog vier andere aan de CDU gewijde monografieën moeten hier worden genoemd. Geen van hen kan als *de* partijgeschiedenis worden beschouwd. Daarvoor zijn partijpolitieke theorievorming, aandeel in de nationaal-politieke geschiedenis, structurele ontwikkelingen en ideologische constanten te weinig tot één geheel gebracht. Alle vier werken tezamen evenwel bieden voor de geschiedschrijver van de KVP meer dan voldoende stof om het 'eender en anders' van deze grote zusterpartij voor zijn eigen boek ten nutte te maken.<sup>127</sup> Als het om 'vermittelnde' integratie gaat, is een nu alweer bijna twintig jaar oude 'comprehensive' studie van een Engelsman nog niet eens zo onaardig.<sup>128</sup> Ofschoon de chronologische beschrijving van de door CDU-politici (samen met de ver boven hen uitstekende bondskanselier) gevoerde politiek het leeuwendeel vormt van zijn boek en de structurele ontwikkeling van de partij afzonderlijk en beknopt aan het eind wordt behandeld, worden er toch wel verbanden tussen beide gelegd. Een daaropvolgende publicatie van eigen Duitse bodem<sup>129</sup> ontleent, hoewel bibliografisch behoorlijk ingekaderd, desondanks haar waarde vooral aan het verwerken van nieuwe – zij het verre van de meer informele – archiefstukken. Ze dienden de auteur om met behulp daarvan de CDU te beschrijven in haar evolutie van traditionele volkspartij tot 'Volkspartei modernen Typs'. Referentiekader was uiteraard de politicologische discussie rond het begrip 'Volkspartei' (waarop ik nog terugkom). Met succes, hoewel volgens de schrijver halfhartig en te laat, bestreed de centrale partijleiding het federalistische denken, alsmede de regionale en confessionele tegenstellingen, hetgeen onder meer resulteerde in een groter ledental. Een studie van enige jaren later<sup>130</sup> zwakt deze voorstelling van zaken, zijnde te veel een 'Zentralisierungsklischee', danig af. In een verfijnd en specialistisch betoog wordt de CDU meer als specimen dan om ha-

<sup>126</sup> U. Schmidt, *Politischer Katholizismus zwischen Tradition und Anpassung* (Opladen 1987).

<sup>127</sup> Buiten beschouwing laat ik het veredelde popagandageschrift (overigens vol met nuttige gegevens): H. Pütz, *Die CDU. Entwicklung, Aufbau und Politik der Christlichen Demokratischen Union Deutschlands* (4e dr.; Düsseldorf 1985).

<sup>128</sup> G. Pridham, *Christian Democracy in Western Germany. The CDU/CSU in government and opposition, 1945-1976* (Londen 1977).

<sup>129</sup> W. Schönbohm, *Die CDU wird moderne Volkspartei. Selbstverständnis, Mitglieder, Organisation und Apparat 1950-1980* (Stuttgart 1985).

<sup>130</sup> J. Schmid, *Die CDU. Organisationsstrukturen, Politiken und Funktionsweisen einer Partei im Föderalismus* (Opladen 1990).

rentwil op de partijpoliticoologische snijtafel gelegd. Hiervoor het woord 'Vermittlung' in de mond te nemen lijkt me te veel eer. In dit opzicht stelt het jongste werk van geschiedkundige zijde eveneens teleur.<sup>131</sup> Weliswaar is het een goed populair-wetenschappelijke – helaas niet geannoteerde – synthese, naar eigen zeggen 'zum Blättern und Lesen gedacht', maar uit zowel hoofdstukindeling als inhoud blijkt de traditionele opzet. Slechts sporadisch en impliciet komen de in de eerder genoemde werken behandelde thematieken aan bod. Hopelijk geraakt bij het binnen afzienbare tijd te vieren vijftigjarig bestaan van de CDU deze bestandsopname achterhaald!

Oostenrijk en Nederland zijn landen waarin de politiek een eeuw lang beheerst werd door 'subcultural parties that have organized their followers to an exceptional extent'! De beide landen bieden in het bijzonder een goede gelegenheid om organisaties te bestuderen 'as linkages between masses and elites'. Dit schreef een jaar of tien geleden de Amerikaan die de daad had gevoegd bij deze inleidende woorden van een comparatieve studie, waarin hij concluderend vaststelde dat er een nauw verband bestond tussen hechte partijorganisaties en relatief geringe electorale verschuivingen.<sup>132</sup> Bovendien is de politiek in Oostenrijk onlangs beschreven – zij het voorzien van een op de helling zettend vraagteken – als 'still a case of consociationalism'. Politicologen én historici weten dat Lijphart voor het door hem geïntroduceerde begrip 'consociational democracy' in de Nederlandse versie van zijn klassiek geworden boek de term 'pacificatiedemocratie' gebruikt. Nederland was daarvan *het* voorbeeld geweest: politieke leiding gevende elites van de grote partijen als zuilorganisaties stonden in intensief contact met elkaar; zij hielden zodoende het gesegmenteerde politieke bestel in een werkbaar evenwicht bijeen en hun eigen partijen zonder noemenswaardige fluctuaties overeind.<sup>133</sup> Maar ook België, zo stelt de eerder genoemde politicoloog Deschouwer voor zijn land vast, is 'een zeer goed voorbeeld van een dergelijke pacificatiedemocratie'. Volgens hem kan de belangrijke rol die politieke partijen daarin spelen, moeilijk onderschat worden.<sup>134</sup> Kan het verbazen dat de historicus van de KVP, bij zijn zoektocht naar met zijn boek vergelijkbare werken, zich betreffende de kleine landen gericht heeft op de stand van zaken in Oostenrijk en België?

Het resultaat was onverwacht teleurstellend. Onverwacht, want mocht de

<sup>131</sup> Kleinmann, *Geschichte der CDU 1945-1982* (zie noot 33).

<sup>132</sup> J.J. Houska, *Influencing mass political behavior. Elites and political subcultures in the Netherlands and Austria* (Berkeley 1985), 4 en 148. Zie ook: H. Daalder (ed.), *Party systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands and Belgium* (Londen 1987).

<sup>133</sup> K. R. Luther en W. C. Müller, *Politics in Austria. Still a case of consociationalism?* (Londen 1992); A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (6e dr.; Amsterdam 1986); H. Daalder, 'The consociational democracy theme', in: idem, *Politiek en Historie*, 362-377.

<sup>134</sup> Deschouwer, *Organiseren of bewegen?* (zie noot 24), 69 en 71. Vgl. L. Huyse, *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek. Een sociologische studie* (Antwerpen 1970).

uitgebreide (partij)politicologische literatuur in de beide landen niet een evenredige belangstelling voor de historische aspecten doen veronderstellen? En inderdaad: aan werken en artikelen over de naoorlogse politieke geschiedenis bestaat in Oostenrijk noch België gebrek. Teleurstellend was het echter om te moeten bemerken dat hun historici en politicologen betrekkelijk gescheiden opereren. Daarenboven bleken synthetiserende partijgeschiedenissen schaars te zijn. Een Nederlandse partijhistoricus kan zeker zijn voordeel doen met kennisneming van veel overeenkomstige thematieken en adequate behandeling ervan in deelstudies, maar met het noemen van exemplaire boekwerken is hij gauw klaar. Ter afsluiting van mijn verkennende beschouwing moge dit met een enkel voorbeeld voor elk van beide landen worden aangetoond.

Het Oostenrijkse partijstelsel wordt gekenmerkt door een grote mate van continuïteit, die wordt toegeschreven aan een lange traditie van in het bijzonder de twee grote partijen, de katholieke Österreichische Volkspartei (övp) en de Sozialistische Partei Österreichs (spö). Zij ook beheersten in de eerste naoorlogse decennien het politieke toneel. Waren ze enerzijds als politieke arm van hun belangengroepen 'all party', als coalitiegenoten waren ze anderzijds 'above party'.<sup>135</sup> In de paar boeken die aan hun geschiedenis zijn gewijd, worden ze dan ook vanuit dit perspectief beschreven. Empathisch maar politiek onafhankelijk is de eerste socialistische partijgeschiedenis die aan het eind van de jaren zeventig verscheen. De titel van het boek verradt reeds dat het meer over de bijna honderdjarige socialistische beweging dan over de achtereenvolgende partijorganisaties handelt. Archiefverwerking noch politicologische probleemstelling zijn er in te vinden. Toch is dit 'aus einem Guss' geschreven werk als synthese te prefereren boven de door een driekoppige redactie samengestelde bundel van door 54(!) experts geschreven bijdragen. Deze meest recente 'partijgeschiedenis', redactioneel omschreven als 'eine kritische Analyse und Würdigung', geeft onder de titel *Bewegung* daarentegen wel de nodige contouren aan van de wetenschappelijk *up-to-date* synthese die nog geschreven moet worden.<sup>136</sup> Een cruciaal thema voor beide partijen in het kleine katholieke land was natuurlijk hun verhouding tot de kerkelijke leiders. Die is genuanceerd uiteengezet in een aparte studie, welke met vrucht geïntegreerd kan worden. Hetzelfde geldt voor de publicatie over

<sup>135</sup> P. Gerlich en W.C. Müller (ed.), *Zwischen Koalition und Konkurrenz. Österreichs Parteien seit 1945* (Wenen 1983), 5; Katz en Mair (ed.), *How parties organize*, 52.

<sup>136</sup> F. Kaufmann, *Sozialdemokratie in Österreich. Idee und Geschichte einer Partei. Von 1889 bis zur Gegenwart* (Wenen-München 1978); E. Fröschl, M. Mesner en H. Zoitl (ed.), *Die Bewegung. Hundert Jahre Sozialdemokratie in Österreich* (Wenen 1990). Citaat op 13. Bij het ter perse gaan van deze Mededeling werd ik geattendeerd op de nog niet in het Nederlandse bibliotheekbestand opgenomen publicatie: W. Maderthaner en W.C. Müller (ed.), *Die Organisation der österreichischen Sozialdemokratie 1889-1995* (Wenen 1996).

het (neo)corporatisme, dat vooral de övp aanbelangt.<sup>137</sup> Deze partij moet het historiografisch nog steeds doen met de inmiddels twintig jaar oude ‘Gesamtdarstellung’ van een – overigens tot hoogleraar opgeklommen – journalist. Berustend vooral op interviews met actores uit haar beginperiode is het boek zo goed als geheel de nationaal-politieke geschiedenis van een regeringspartij. Hoewel als zodanig van goed niveau, mist het iedere relatie met de partij-organisatorische problematiek.<sup>138</sup>

‘L’interpénétration de l’approche historique, politologique et juridique constitue d’ailleurs la caractéristique essentielle de toutes les études des partis belges’, aldus het vijftien jaar oude oordeel van een Belgische historica – zelf heeft zij belangrijk elite-onderzoek verricht – in een ook voor niet-Belgische partijhistorici fundamenteel en nuttig artikel.<sup>139</sup> Ook al moge daarvan in detailstudies en in tijdschriftartikelen, zoals die in *Res Publica* over meer recente partijgeschiedenis, het nodige blijken, toch schijnt me dit oordeel wat te veel ingegeven door *wishful thinking*. In ieder geval is er nauwelijks iets van te bespeuren in de enige moderne studie die gewijd is aan de Liberale Partij en de haar voetspoor drukkende Partij voor Vrijheid en Vooruitgang. Hoe degelijk en instructief ook, dit met bijdragen van een kleine dertig auteurs (onder wie historici van naam) gevulde werk besteedt slechts summier en feitelijk aandacht aan de partij als organisatie. Uit de geboden vruchten van onderzoek en de ‘Inleiding tot de bronnen’ blijkt dat *de* geschiedenis van de liberale partij niet in de nabije toekomst zal verschijnen.<sup>140</sup> Voor de Belgische Socialistische Partij en haar voorgangster is de oogst aan synthetische studies evenmin bevredigend. Een in 1960 begonnen en in 1968 afgesloten verzamelwerk over de socialistische arbeidersbeweging geldt nog altijd als het beste. Daarin komt evenwel de politieke partij als zodanig maar heel beperkt aan haar trekken, terwijl de belangstelling van de geestverwante hoofdredacteur niet politologisch van aard was.<sup>141</sup> Van de sindsdien verschenen, eveneens uit eigen kring komende overzichtswerkjes is het één geschreven door een oud-strijder en is het ander een bundel van actualiserende tot actuele artikelen.<sup>142</sup>

De meervoudige vormen die de katholieke partij in België successievelijk heeft aangenomen en die resulteerden in de Katholieke Vlaamse Volkspartij

<sup>137</sup> F. Leitner, *Kirche und Parteien in Österreich. Ihr Verhältnis unter dem Gesichtspunkt der Äquidistanzdiskussion* (Paderborn enz. 1988); P. Gerlich, E. Grande en W.C. Müller (ed.), *Sozialpartnerschaft in der Krise. Leistungen und Grenzen des Neokorporatismus in Österreich* (Wenen 1985).

<sup>138</sup> L. Reichhold, *Geschichte der övp* (Graz-Wenen-Keulen 1975).

<sup>139</sup> E. Witte, ‘Aperçu des études consacrées aux partis belges’, in: H. Hasquin (ed.), *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique* (Brussel 1981), 104.

<sup>140</sup> A. Verhulst en H. Hasquin (ed.), *Het Liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis* (Brussel 1989).

<sup>141</sup> *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België* (Antwerpen 1960) onder hoofdredactie van J. Dhondt.

<sup>142</sup> R. Abs, *Histoire du Parti Socialiste Belge de 1885 à 1978* (Brussel 1979); J. Brepoels e.a. (ed.), *Eeuwige dilemma’s. Honderd jaar socialistische partij* (Leuven 1985).

respectievelijk Parti Catholique Social van vóór de Tweede Wereldoorlog en de Christelijke Volkspartij/Parti Social Chrétien (CVP/PSC) vanaf 1945, hebben voor de helft een wetenschappelijk *up-to-date* beschrijving gekregen. Uitgebreid archiefonderzoek en literatuurgebruik, alsmede impliciete verwerking van politicologische vraagstellingen door het boek heen en expliciet aan het slot ('Profiel van de katholieke partij') maken *De katholieke partij in crisis* tot de beste Belgische partijgeschiedenis tot nu toe.<sup>143</sup> Wel hadden de persoonlijke verhoudingen een wat kleurrijker *touch* kunnen hebben. Terecht is dit kritische en afstandelijke werk als min of meer definitief betiteld. Het overzichtswerkje dat de auteur samen met een andere contemporain-historicus publiceerde, kan voor wat het laatste deel betreft worden gebruikt als een blauwdruk van de nog te schrijven synthese van een halve eeuw CVP/PSC.<sup>144</sup>

Misschien dat zij die vertrouwd zijn met de Belgische geschiedschrijving, zich over deze laatste opmerking zullen verbazen. Vorig jaar verscheen immers een boek van ruim vijfhonderd dichtbedrukte bladzijden over vijftig jaar christen-democratie sinds 1945.<sup>145</sup> Onder een zevenkoppige hoofdredactie hebben 24 auteurs – te weten historici, sociologen, politicologen en zelfs filosofen – hun bijdrage aan dit door de inleidende partijvoorzitters als 'haast monumentale werk' betitelde boek geleverd. Het werk is in drieën verdeeld. Het eerste deel gaat over de christen-democratische bijdrage aan de nationale politieke geschiedenis, het tweede deel is gewijd aan de 'structuur en verankering' van de CVP/PSC, het derde deel ontleedt op basis van de partijprogramma's de invloed van de christen-democraten op het maatschappelijk bestel in al zijn facetten, de internationale niet uitgezonderd. Vooral dit laatste deel biedt de historicus van de Nederlandse zusterpartij een behartenswaardige schat aan verwante thematieken, die in alle bijdragen op wetenschappelijk niveau worden behandeld. Maar toch! Van een 'interpénétration' van de diverse wetenschappelijke benaderingswijzen kan niet gesproken worden. De voor een synthese noodzakelijke samenwerking van integrerende aard is beperkt gebleven tot een taakverdeling. Slechts enige bijdragen steunen op archiefonderzoek, terwijl een enkele niet dan wel globaal is geannoteerd. Van het hoofdstuk over 'de partij en haar georganiseerde achterban' stelt de auteur eerlijk vast dat het wegens onvoldoende vooronderzoek 'een eerder essayistisch karakter' draagt. Door dit alles heeft de CVP/PSC weliswaar de beschikking gekregen over een respectabel en indrukwekkend geschiedwerk, maar heeft zij niet haar definitieve beschrijving gekregen. Het is te hopen dat de wet van de remmende voorsprong niet op haar van toepassing wordt.

<sup>143</sup> E. Gerard, *De katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)* (Leuven 1985).

<sup>144</sup> E. Gerard en M. van den Wijngaert, *In het teken van de regenboog. Geschiedenis van de katholieke partij en van de Christelijke Volkspartij* (Antwerpen-Amsterdam 1985).

<sup>145</sup> W. Dewachter e.a. (ed.), *Tussen staat en maatschappij. 1945/1995. Christen-Democratie in België* (Tiel 1995).

## IV ENKELE PROBLEMEN UIT DE PRAKTIJK

Uiteraard hebben de problemen die ik thans bij wijze van toelichting op mijn eigen werkwijze aan de orde wil stellen, zich reeds – zij het wat minder pregnant dan bij het opstellen van de epiloog-achtige proloog waarover aan het begin is gesproken – voorgedaan bij het schrijven van Band 1. Ze komen hierop neer: wat is als onomstotelijk vaststaand direct aan de archivalische of gedrukte bronnen te ontleen, wat berust op een verantwoorde interpretatie en in hoeverre moet een beroep gedaan worden op secundaire literatuur, hetzij kaderscheppend, hetzij feitelijk van aard? Doorgaans heb ik de lezer daarmee niet lastig gevallen; die moet zich bij mij gerust voelen, terwijl de vakman via het notenapparaat wel zien kan, wat ik aan wie of wat ontleen. Het valt natuurlijk niet te loochenen dat er bij de ‘verstehende Methode’ een spanning bestaat tussen de als een verrijking beschouwde inbreng van de historicus als dialogiserend subject en diens opzet om zijn object van binnenuit te benaderen. Dat neemt niet weg dat ik, anders dan sommige geschiedtheoretici, van mening ben dat deze methode zinvol is en dat daarmee aan de historische actoes zo veel mogelijk recht wordt gedaan.<sup>146</sup> Hier spits ik de problematiek toe op de proloog. Daarin heb ik mij een aantal vragen ter beantwoording opgelegd. Voor de hand liggende vragen, dat wel, maar voor het antwoord erop moest ik meer dan tot dan toe ontstijgen aan de specifieke partijdigheid in de zin van ‘geredeneerd van de partij uit’. Het subjectieve, interpretatieve element speelde nu een grotere rol. Naar ik mocht aannemen had de lezer van Band 1 op grond van het geboden verhaal zijn eigen conclusies, hetzij bewust, hetzij onbewust, reeds getrokken. Veel bomen waren gepresenteerd, maar hoe moest het bos worden getypeerd? Welke causale verbanden moesten met zoveel woorden worden gelegd? Als iemand bevoegd wordt geacht, is het de auteur zelf. Dit, omdat hij ondanks de dikte van zijn boek nog veel meer weet aan relevante realia, maar vooral vanwege zijn participerend verkregen vertrouwdheid met het partijklimaat. Dergelijke evaluerende en generaliserende oordelen berusten echter mede op impressies, ten dele gevoed door interviews en ‘on dits’. Zoals gezegd, mijn concluderende en karakteriserende beschouwingen zullen *in extenso* in Band II te vinden zijn. In het kader van deze Akademie-mededeling gaat het voornamelijk over de overwegingen op grond waarvan enkele van hen tot stand zijn gekomen.

*Partijdemocratie*

Ik begin met de vraag naar de interne democratie van de KVP. Volgens Koole betreft men daarmee ook voor het heden ‘een dynamisch terrein vol vraagtekens’, vatbaar voor voortgezet politicologisch onderzoek.<sup>147</sup> Dát partijde-

<sup>146</sup> G.A.M. Widdershoven en Th. de Boer (ed.), *Hermeneutiek in discussie* (Delft 1990), 106-124.

<sup>147</sup> R.A. Koole, ‘Interne partijdemocratie: een dynamisch terrein vol vraagtekens’, *Namens*, 3(1988), nr 7, 5-11.

mocratie een nastrevenswaardig goed is, blijkt de vanzelfsprekende, sinds de jaren zestig verhevigde overtuiging te zijn van enerzijds politicologen en historischrijvers en anderzijds hun studieobject, de partij zelf. Zoveel mogelijk invloed of macht van zoveel mogelijk en zo verschillend mogelijke lieden, zo zou men haar kunnen omschrijven. Maar hoe is daaraan reële vorm gegeven in een massapartij als de KVP met haar vele, deels in competitiegeest optredende organisatieverbanden, organen, raden, commissies en werkgroepen? Ging het vooral om de afzonderlijke leden, of om hun gedelegeerden op de verschillende niveaus in de partijhiërarchie? Of om het tot hun recht laten komen van de diverse maatschappelijke geledingen en intern-politieke richtingen? Waaruit bestond die invloed? Primair uit het aanwijzen van personen, het bijdragen aan de ideologie en het bepalen van de politieke koers als *bottom-up* stroom? Of primair om een goed lopende *top-down* stroom, waarin de leiders in alle openheid verkeren met de lagere regionen, inclusief eventueel nadelige consequenties voor hun carrière? Want een partijleiding heeft zich niet alleen chronisch te legitimeren (de legitimiteit van een partij), maar is ook verantwoordelijk voor zo veel mogelijk resultaten (de effectiviteit van een partij).<sup>148</sup>

Alleen al aan mijn woordgebruik valt te beluisteren dat ik de politicologie schatplichtig ben. Dat geldt in het bijzonder de wijze waarop binnen die wetenschap in allerlei kritische vormen voortgeborduurd is op de zogenaamde 'ijzeren wet' van Roberto Michels. De Duits-Italiaanse socialist Michels was de econoom en socioloog die, in aansluiting bij de kritiek van de liberale Rus Moisey Ostrogorski, in *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie* (1911) zijn normatief geladen oligarchietheorie heeft ontvouwd. 'Een grandioze mengeling van wetenschappelijke analyse en politieke partijdigheid', aldus het oordeel van de socioloog Jolles. Het boek, zo stelde ons medelid Van Doorn een kwart eeuw geleden vast, moet 'tegelijk klassiek en actueel' heten, in lengte van dagen 'niet meer...te omgaan'. Van belang voor de discussie binnen de SDAP en de PVDa is de manier geweest waarop de socialistische criminoloog en socioloog Bonger in de jaren dertig reeds min of meer met Michels afrekende.<sup>149</sup> In antwoord op Michels' kritiek zijn vooral de socialistische partijen openlijk blijven worstelen met de in hun kringen veelal als onvermijdelijk ervaren oligarchische tendensen. Vandaar dat historici van de PVDa beschikken over empirisch gestaafe opvattingen binnen die partij, iets waarop de KVP-historicus alleen maar jaloers kan zijn. Hoe actueel en subjectief geladen de problematiek is, blijkt uit een vorig jaar verschenen ar-

<sup>148</sup> J.P. Kruijt, 'Interne partijdemocratie', *Sociologische Gids*, 23(1966), 731-739; O. Niedermayer, 'Innerparteiliche Demokratie', in: Niedermayer en Stöss (ed.), *Stand und Perspektiven*, 230-250; Katz en Mair (ed.), *How parties organize*, 1-22.

<sup>149</sup> H.M. Jolles, *Sociologie van de participatie* (Alphen a.d. Rijn 1972), 211; inleiding van J.A.A. van Doorn in *Een klassieke theorie! R. Michels, Democratie en organisatie* (Rotterdam 1969), 15; W.A. Bonger, *Problemen der democratie. Een sociologische en psychologische studie* (2e dr; Amsterdam 1936) 80 vlg. en 111 vlg. Vgl. ook Koole, *De opkomst*, 86-87.



tikel, waarin een redacteur van *Socialisme en Democratie* zijn teleurstelling uitte over zijn partij, die er nog steeds niet in geslaagd zou zijn 'de vloek van Michels' af te wenden.<sup>150</sup>

Dat ik als historicus enerzijds op weg geholpen ben door sociologen en politicologen en anderzijds – vanwege de tot nuanceringen dwingende veelheid aan geëtaleerde gegevens – maar moeilijk tot door hen zo graag geziene eenduidige conclusies heb kunnen komen, moge blijken uit één voorbeeld. Michels stelde dat hoe groter het ledental was en hoe ongelijksoortiger, talrijker en bovendien meer geformaliseerd de interne sociale relaties waren, deze des te oligarchischer functioneerden. Welnu: die these zou als het ware op basis van mijn KVP-onderzoek neergeschreven kunnen zijn. Daar staat tegenover dat Seymour Lipset de hypothese heeft gelanceerd, dat als er een netwerk van informele sociale relaties bestaat, de kans op interne democratie groot is. Ook dat kan ik, gezien de veelledigheid van de katholieke zuil, beamen.<sup>151</sup> In mijn eindoordeel diende dan ook meer dan één concept van partijdemocratie (bijvoorbeeld het structurele en formele naast het effectieve en functionele) verdisconteerd te worden. Lammers maakt in dit verband onderscheid tussen een democratische en een 'oligocratische' visie op de in de jaren zestig zo hoog geprezen democratisering. In het eerste geval gaat het om 'een (mogelijke) bijdrage tot nivellering van verschillen in beslissingsmacht', in het laatste geval om 'een bijdrage tot het goed functioneren van het samenlevingsverband in kwestie'.<sup>152</sup> Vanuit dit perspectief valt te begrijpen dat het ook politologisch gezien niet als een illegitiem, bepaald wel als een effectief en zelfs als een democratisch werkend standpunt mag worden beschouwd, wanneer een partijleiding de suggestie van democratische inbreng zeker zo belangrijk acht als de werkelijke inbreng. Precies deze, voor idealistische *die-hards* laakbare overweging heb ik in mijn KVP meer dan eens aangetroffen.

### *Macht*

Een politicoloog die in het voetspoor van Michels een lans heeft gebroken voor nieuwe probleemoplossingen, sprak zich daarbij uit voor een zogenaamde 'structureel-individualistische' theorievorming. Meer dan voorheen zou aandacht moeten worden geschonken aan de gedragskeuzen van de desbetreffende actoren binnen de min of meer democratische structuren. In termen van een Franse socioloog uitgedrukt: een partij dient gezien te worden

<sup>150</sup> *PVDA-rapport van de commissie interne partijdemocratie* (Amsterdam 1980) met onder meer een overzicht van de feitelijke relaties tussen de partijorganen (1968-1978); B. Tromp, 'De vloek van Michels. Afscheid van de partijdemocratie', *Socialisme en Democratie*, 52(1995), 93-95.

<sup>151</sup> R. Wippler, 'Het oligarchieprobleem: Michels' ijzeren wet en latere probleemoplossingen', *Mens en Maatschappij*, 59(1984), 115-141, in het bijzonder 122 en 127. Voor het hulpmiddel van een modelmatige reconstructie van klassieke sociologische inzichten: R. Wippler, 'Een model van oligarchiseringsprocessen in democratische organisaties', in: S. Lindenberg en F.N. Stokman (ed.), *Modellen in de sociologie* (Deventer 1983), 40-61.

<sup>152</sup> Lammers, 'Van democraten en oligocraten', in: Dozy e.a. (ed.), *Balans* (zie noot 40), 225.



als een geheel van betrekkingen tussen het vermogen (le capital objectif) van het partijapparaat en de kwaliteiten (le capital incorporé) van de functionarissen.<sup>153</sup> Hoewel zo'n advies een historicus als muziek in de oren klinkt, brengt het ons als vanzelf bij de moeilijk te beantwoorden vraag, wie in een partij, *in casu* de KVP, de eigenlijke machthebbers zijn geweest. Ook hier blijkt, alweer in het bijzonder sinds de jaren zestig, de onderliggende vooronderstelling dat geconcentreerde macht meestal vuil is en naar corruptie tendeeft. Tegelijk was en is iedereen ervan overtuigd dat zij onmisbaar is voor het effectief spelen van het intern- en extern-politieke spel. Er bestaat immers een zekere samenhang tussen een effectieve partijdemocratie en het succesrijk functioneren binnen het democratische politieke systeem, *in casu* de 'vette klui' katholieke macht.

Het paste in Michels' oligarchie-concept om van een 'Herrschaft der Gewählten über die Wähler' te spreken. Maar niet lang na diens oligarchie-these noemde ook Max Weber, evenzeer behorend tot de 'Klassiker der Parteiensoziologie', het streven naar macht het belangrijkste kenmerk van een politieke partij. Volgens hem speelden programma's, politieke idealen en kiezersbelangen slechts een secundaire rol. Ook al komt mij op grond van eigen onderzoek dit oordeel in zijn algemeenheid te eenzijdig voor, het verkrijgen en behouden van regeringsmacht behoort – naast continuïteit in de organisatie en geregelde verbinding tussen de lokale afdelingen en het nationale centrum – tot de definatorische elementen van een politieke partij.<sup>154</sup> Het valt niet te ontkennen dat zowel de interne verhoudingen als die tussen de partijen gekenmerkt wordt door macht, die de zo-even genoemde Van Doorn omschreven heeft als 'de mogelijkheid om in overeenstemming met de doeleinden van een persoon of groep, de gedragsalternatieven van andere personen of groepen te beperken.' Juist mijn 'approche organisationnelle' vereist, naar een woord van een al eerder aangehaalde Franse socioloog, onderzoek naar de 'mécanismes de distribution du pouvoir' bij een partij als 'microsociété close sur elle-même'.<sup>155</sup>

Eenvoudig is zo'n opgave niet. Politicologisch uitgedrukt: de machtsstructuur van een politieke partij is afhankelijk van een complexe reeks variabelen. Terecht is er gesuggereerd dat de resultaten van het enige tijd geleden uitgevoerde netwerkonderzoek naar relaties binnen de katholieke zuil maar van beperkte waarde zijn voor het aanwijzen van de reële machthebbers binnen

<sup>153</sup> Wippler, 'Het oligarchieprobleem', 128 vlg. De aan de Franse socioloog Bourdieu ontleende termen zijn te vinden bij Koole, 'Interne partijdemocratie', 5.

<sup>154</sup> Stöss (ed.), *Parteien-Handbuch* (zie noot 53), 39, noot 92; R. Steininger, 'Max Webers Parteienkonzept und die Parteienforschung', *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 32(1980), 54-75, in het bijzonder 57; LaPalombara en Weiner (ed.), *Political parties*, 6.

<sup>155</sup> J.A.A. van Doorn, *Organisatie en maatschappij* (Leiden 1966), 10; Perrineau, 'Un objet perdu' (zie noot 15), 284. Voor het probleem van de spanning tussen macht en democratie: M.Th. Greven, *Macht in der Demokratie. Denkanstöße zur Wiederbelebung einer klassischen Frage in der zeitgenössischen Politischen Theorie* (Baden-Baden 1991).

de KVP.<sup>156</sup> Om te achterhalen wie de formele en/of feitelijke macht hebben uitgeoefend, alsmede om aard en omvang van hun positie en rol te kunnen bepalen, is de historicus voor een empirisch, niet moraliserend oordeel vooral afhankelijk van de elkaar soms tegensprekende, meestal achteraf afgelegde getuigenissen van de spelers in het machtenspel zelf. Dat hij bij zijn interviews met vrucht gebruik maakt van de inzichten van politicologen ligt voor de hand. Is niet volgens sommigen van hen de wetenschap der politiek 'de studie van het vormen en verdelen van macht'? Maar ook: over hoe precies 'organizational power' in elkaar steekt, was tot voor kort in de partijpolitico-logische literatuur nog te weinig bekend.<sup>157</sup>

Het is op zijn minst opvallend, hoe in de partijbronnen het woord 'macht' met betrekking tot personen maar weinig wordt genoemd, ook daar waar uit de discussiestukken duidelijk blijkt dat het er wel om ging. Zeker: de politicus Romme, bij uitstek personificatie van de KVP, wist haarfijn waarop het bij het bedrijven van politiek aankwam: 'de vorming van macht en het streven naar overleg'. Dáárvóór kwam hij ook openlijk uit. Zo kon een recensent van mijn boek getuigen dat daarin het aspect van de macht 'luid en duidelijk' naar voren kwam.<sup>158</sup> Intern echter heeft toepassing van het zogenaamde dualisme, de formele scheiding tussen fractie- en partijleiding, expliciete machtsstrijd doorgaans weten te voorkomen. Begunstigd door de ideologie van het harmonisatiemodel hielden macht en tegenmacht elkaar vrij onopgemerkt in evenwicht. Het heeft ertoe geleid dat ik, immers 'partijdig' participierend aan het historisch proces, tot aan het opmaken van de tussentijdse partijbalans de machtskwestie maar weinig heb gethematiseerd. Markante en tegelijk verstrekkende uitzonderingen geldt het heengaan van de beide tot dan toe enige fractieleiders: dat van de dominante Romme, wiens partijpolitieke macht aan het eind van zijn carrière was gaan tanen en dat van de zwakke tussenpaus De Kort, wiens landspolitieke falen in 1963 samenhang met het gebrek aan overwicht binnen de partij. Alleen van partijvoorzitter Van Doorn (1954-1962) was het mogelijk zijn streven naar macht onmiskenbaar uit notulen, verslagen en correspondentie te laten oprijzen. Op hem is van toepassing hetgeen een Amerikaanse socioloog van leidinggevende figuren heeft opgemerkt: zijn gedrag valt eerder te verklaren uit het streven de partijorganisatie

<sup>156</sup> K. von Beyme, 'Governments, parliaments and the structure of power in political parties', in: Daalder en Mair (ed.), *Western European party systems* (zie noot 87), 341-367; J. Bosmans in *BMGN*, 101(1986), 137, in zijn bespreking van T. Duffhues, A. Felling en J. Roes, *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980* (Baarn 1985). Vgl. mijn eigen dubium inzake het op grond van een netwerkanalyse gegeven oordeel over de partijsecretaris (*Tijdschrift voor Geschiedenis* (= *TvG*), 103(1990), 170.

<sup>157</sup> Vgl. het voor iedere partijhistoricus uiterst nuttige, zichzelf als 'kritische politicologische inleiding in de politiek' aandienende werk van A. Hoogerwerf, *Politiek als evenwichtskunst. Dilemma's rond overheid en markt* (Alphen a.d. Rijn 1995), 19. Voor inzicht in de macht binnen een politieke partij o.a. nog: A. Panebianco, *Political parties: organization and power* (Cambridge 1988), in het bijzonder 21 vlg.

<sup>158</sup> Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, I, 563; P. de Rooy in *Vrij Nederland* 16.3.1996.

sterker te maken dan haar formele doelstellingen te realiseren.<sup>159</sup> Persoonlijk machtsbewustzijn en zorg voor een zo breed mogelijk gedragen partijstructuur vormden bij hem één geheel. Dat in Band II de voorbeelden van machtsstrijd veel meer voor het grijpen zullen liggen, zal niemand verbazen. Alleen al de figuur van fractievoorzitter Schmelzer is er borg voor. Ook door het gegeven dat de partij gedurende de jaren zestig in een ideologische crisis is terechtgekomen en pas na lange interne strijd zich moeizaam zou integreren in een groter christen-democratisch geheel, kan de lezer zich verzekerd weten van een, vergeleken met Band I, in machtspolitiek opzicht meer spectaculair relaas.

Nu is het welhaast een gemeenplaats om op te merken dat het karakteriseren van personen – zeker bij het schetsen van machtsposities een eerste vereiste – voor een historicus een hachelijke opgave is. De langdurige participerende omgang met partijhelden heeft in mijn geval geleid tot begrip voor hun bedoelingen en handelingen. Te veel begrip, als men een andere recensent mag geloven, die enigszins knorrend constateert dat alle KVP'ers van naam bij mij als 'integere, bekwame en vaak prettige mensen' te voorschijn komen.<sup>160</sup> Dat ze dat ook echt waren, acht hij blijkbaar onmogelijk, al stelt hij wel vast dat ik niet verheimeljkend te werk ben gegaan. Voor mijn karakterisering heb ik echter ook, in een kritisch tegenover elkaar afwegen, gebruik gemaakt van wat anderen, zoals journalisten, politieke geestverwanten én tegenstanders, waar mogelijk ook biografen, hebben opgemerkt en meegedeeld. Hoe dan ook, kennis van intieme correspondentie mag geen negatief uitvallende eenzijdigheid tot gevolg hebben. Zo komt de onderzoeker in de KVP-archieven chronisch chargerende kritiek tegen op de eigen organisatie en op politieke vrienden. Die werd geuit om bepaalde correctieven te bereiken en moet dan ook met de nodige korrels zout worden genomen. Onthulling van vertrouwelijke gegevens kan leiden tot vertekening van de realiteit. Zo heeft een recensent van Bosmans' Romme-biografie, welke mijns inziens naar zo'n vertekening tendert, de wat overdrijvende voorstelling van de auteur nog verder vergroot en de politieke leider van de KVP als 'de nerveuze twijfelaar en de energieke spraakwaterval' aangeduid.<sup>161</sup> Men zette honderd mensen bijeen die Romme redelijk tot goed hebben gekend, en stelle hun de politieke quizvraag, wie met deze betiteling bedoeld kan zijn. Zou er wel iemand op het juiste antwoord komen? Voor de ware politicus Romme verwijs ik naar mijn boek!

<sup>159</sup> De socioloog J.Q. Wilson, naar wie verwezen wordt door Ph. van Praag jr. in 'Partijen en politieke organisaties', in: J. van Ginneken en R. Koudijzer (ed.), *Politieke psychologie* (Alphen a.d. Rijn-Brussel 1986), 132.

<sup>160</sup> J.A.A. van Doorn, 'Geloof in de politiek', *Beleid en Maatschappij*, 23(1996), 146. Deze recensent vraagt zich af 'of Bornewasser wel voldoende afstand heeft gehouden tot de stof'. Een andere recensent meent daarentegen dat de auteur zijn boek 'ondanks zijn affiniteit met het onderwerp...toch nog iets te afstandelijk heeft geschreven' (*Acta Politica*, 31(1996), 319-320).

<sup>161</sup> H. Righart in *TvG*, 105(1992), 715.

*Confessionaliteit*

Als er één specifiek thema is dat een plaats verdient in een evaluerende beschouwing over de KVP, dan is het wel haar verhouding tot geloof en kerk. Om die zo waarheidsgetrouw mogelijk te kunnen samenvatten, heb ik ook wat dit aspect betreft vóór alles de partij zelf in de loop der jaren aan het woord laten komen. Zowel partij-ideoloog Stokman als politieke leider Romme betoogde op de oprichtingsvergadering van de KVP dat haar erflaatster, de R.K.Staatspartij, nooit een kerkelijke partij was geweest. Ze stond niet onder kerkelijke leiding, zo was hun redenering. Niet de geloofsbelijdenis (confessie), de Tien Geboden of de catechismus maar een staatkundig program was en bleef de basis van de katholieke partij. In het bijzonder ter accentuering hiervan stelde de KVP zich ook voor niet-katholieken open.<sup>162</sup>

Maar, zo vroeg de onderzoeker zich af, was de partij dan niet kerkelijk doordat zij, naar eigen formulering staande op de grondslag van de natuurlijke zedenwet en de goddelijke openbaring, bij de interpretatie daarvan de uitspraken van het kerkelijk leergezag aanvaardde? Daardoor was de partij katholiek maar niet kerkelijk, aldus het subtiële antwoord. Te rade gaand bij uitspraken van het kerkelijk leergezag zocht de KVP remedie tegen mogelijke dwaling bij het vaststellen van de algemene normen en beginselen die zij *in politicis* hanteerde. Hun 'innerlijke evidentie' werd er niet door aangetast. Overeenkomstig de neothomistische denkwijze nam men immers aan dat ook op basis van zuiver sociaal-filosofische redeneringen ieder weldenkend mens de redelijkheid, zo niet de juistheid van die beginselen kon inzien. Zodoende kende de partij haar puur 'politieke doctrine'.<sup>163</sup> Ik beschouw het dan ook als een misverstand om te menen dat niet het beginselprogramma maar het kerkelijk leergezag doorslaggevend was voor de KVP.<sup>164</sup> Het voor het laatst uitgesproken bisschoppelijk maanwoord – een machtswoord, want zo kan men in de context van de katholieke subcultuur het Mandement van 1954 nog wel noemen – betrof de electorale steun voor de partij. Spanningen tussen de partij-ideologie en het episcopaat komt men in de geschiedenis van de KVP niet tegen. Aan hun uit overtuiging handelende politici lieten de bisschoppen maar al te graag de verwerkelijking van de katholieke maatschappijleer in alle vrijheid over. Zij die verlangend hebben uitgezien naar mogelijke onthullingen over Vaticaanse invloeden, heb ik met mijn boek moeten teleurstellen: in de archieven van de partij noch die van het episcopaat viel er ook maar

<sup>162</sup> 'Stenografisch Verslag' Partijraad 22 dec. 1945 (Archief-R.K.Staatspartij 9).

<sup>163</sup> Zie bijvoorbeeld S. Stokman, 'Over het wezen van een katholieke partij', *Katholiek Staatkundig Maandschrift* (=KSM), 3(1949-1950), 825-835 en idem, 'De politieke doctrine van de KVP.', *KSM*, 6(1952-1953), 81-90.

<sup>164</sup> R.A. Koole, 'Het belang van beginselpartijen. De plaats van beginselprogramma's in Nederlandse partijen'. De auteur was zo vriendelijk mij inzage te verlenen in het manuscript. Het artikel is inmiddels verschenen in *Zeventiende jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam 1996), 150-176.

iets over politieke bemoeienissen van 'Rome' te vinden. De katholieken – en daarmee dus ook de kVP-leiding – hebben dan ook niet, zoals is gesuggereerd<sup>165</sup>, in de jaren zestig het gevoel gehad zich te hebben bevrijd van het kerkelijk leergezag. De partij heeft alleen conform het spraakgebruik confessioneel willen heten, omdat ze de diepste grondslagen voor haar staatkundige arbeid aan een godsdienstige overtuiging ontleende.

Toch zal men bijvoorbeeld in Rommes publicaties, redevoeringen en correspondentie niet licht het woord 'confessioneel' tegenkomen. Het hangt samen met de pejoratieve klank die het in de oren van aanhangers van de naoorlogse 'Doorbraak'-beweging had. Dezen beweerden immers dat de 'confessionelen' geloof en politiek door elkaar haalden en hun politiek in dienst stelden van kerkelijke belangen. Bij voortdurend ondervonden kVP'ers dat met name door heel wat PVDA'ers het bestaansrecht van hun partij werd betwist. Het is deze hardnekkig blijkende overtuiging die achteraf een reeds geciteerde recensent van mijn boek zijn bespreking deed afsluiten met de retorische vraag, of men in kVP-kring niet diep in het hart moest toegeven dat de PVDA pas een echte politieke partij was.<sup>166</sup> Gedurende geheel mijn participerend onderzoek ben ik een dusdanige zelfontkenning nergens tegengekomen. Een gevolg van mijn partijdige onpartijdigheid? Of toch eerder van het politieke *parti pris* van de recensent? Corresponderend met wat de voorheen al genoemde politicoloog Mintzel inzake het dikwijls te normatieve oordeel over de Duitse partijen heeft opgemerkt, constateerde Koole voor ons land het hanteren van verborgen criteria bij het typeren van politieke partijen. Zo hangt volgens hem de roemruchte zin: 'de kVP is geen partij, maar een gezelligheidsvereniging' samen met een impliciete 'sociaal-democratische norm'.<sup>167</sup>

### *Christen-democratisch*

De kVP was de enige politieke partij in het naoorlogse West-Europa die zich 'katholiek' noemde. Van meet af aan was ze daarom niet minder een rasecht paard uit de Europese christen-democratische stal. Ik wijs slechts op haar organische maatschappijopvatting van typisch functioneel-differentiërende aard, op haar gezinspolitiek en eigendomspolitiek, op haar inzet voor de oprichting van zogenaamd intermediaire organen en haar strijd voor een te subsidiëren maatschappelijk middenveld. Wie de geleidelijke ontwikkeling naar de als zodanig georganiseerde christen-democratie in Nederland (het CDA) vanuit kVP-standpunt bestudeert, ontdekt dat deze partij zichzelf in deze en nog veel meer punten programmatisch trouw gebleven is. Hoe gemakkelijk men het spoor bijster kan raken, wanneer men van buitenaf en vanuit een

<sup>165</sup> Ibidem.

<sup>166</sup> Zie noot 158.

<sup>167</sup> Zie voor Mintzel noot 18; R.A. Koole, 'De permanente kritiek op politieke partijen', *Beleid en Maatschappij*, 17(1990), 5.

min of meer vooropgezet teleologisch concept haar ontwikkeling benadert, blijkt uit het meest recente van de eerder genoemde, aan de voorgeschiedenis van het CDA gewijde werken.<sup>168</sup> De schrijver ervan laat daarin een neothomistische KVP sinds het midden van de jaren vijftig evolueren naar een christen-democratische KVP. Niet alleen is hem ontgaan dat zelfs het KVP-structuurrapport van 1966 nog blijk geeft van een neothomistische redeneertrant<sup>169</sup>, maar ook hecht hij te veel waarde aan de omstandigheid dat – pas in de jaren zestig trouwens – hetzelfde gedachtengoed met minder grote absoluteheid en exclusiviteit werd aangediend. Ik laat dan nog maar buiten beschouwing, hoe bij een nauwgezet volgen van de moeizaam voortschrijdende interne partijdiscussie blijkt dat de gedachte over een mogelijke fusie met de beide andere confessionele partijen (de ARP en de CHU) ontsproten is aan zowel de angst voor voorspelbaar stemmenverlies als de behoefte aan een bepaald soort versterking van de christelijke antithese-gedachte en niet aan groeiende vervaging van de politieke ideologie.<sup>170</sup> De minder hiërarchisch-kerkelijk georiënteerde fundering van haar traditionele ideologie heeft de KVP in wezen niet christen-democratischer gemaakt dan ze al was. In het geval van dit proefschrift staan een tevoren gefixeerde ideologische etikettering en te weinig vertrouwdheid met de (internationaal-)katholieke denkwereld op gespannen voet met een aantal harde feiten en een zich van binnenuit aandienende interpretatie.

Het is overigens niet zo gemakkelijk om over de functie die de ideologie en de ideologiediscussie voor de ontwikkeling van de KVP hebben gehad, tot een afgewogen oordeel te komen. Zoals in het eerste deel van mijn Mededeling is uiteengezet, achtte Kirchheimer moderne politieke partijen als *catch-all parties* onder meer gekenmerkt door een radicaal opzij schuiven van hun ideologische componenten. Zijn visie paste in een tijd dat de ideologie van ‘het einde der ideologieën’ opgeld deed. De kort daarop volgende polarisatie tijdens nog dezelfde jaren zestig maakte deze al gauw twijfelachtig, terwijl voor Nederland overtuigend is aangetoond dat de tegelijkertijd optredende deconfessionalisering een ander soort ‘ideologization’ tot gevolg heeft gehad.<sup>171</sup> Vandaar dat aan Kooles ‘moderne kaderpartij’ terecht dit Kirchheimeriaanse kenmerk ontbreekt. Onlangs is op basis van verkiezingsprogramma's vastgesteld dat de huidige partijen een soort tussenvorm zijn van *catch-all parties* en zuiver ideologisch geprofileerde partijen.<sup>172</sup> Tengevolge van haar nooit opgegeven pretentie een voor alle rangen en standen van de bevolking aanvaardbaar

<sup>168</sup> De dissertatie van Zwart, ‘*Gods wil in Nederland*’ (zie noot 47).

<sup>169</sup> *Grondslag en karakter van de KVP. Rapport van de structuurcommissie van de KVP* (Den Haag 1966), in het bijzonder 4 en 12.

<sup>170</sup> Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, I, 430-431, 451-453, 576-587.

<sup>171</sup> Ch. I. Waxman (ed.), *The end of ideology* (New York 1968); C.P. Middendorp, *Ideology in Dutch politics. The democratic system reconsidered, 1970-1985* (Assen-Maastricht 1991).

<sup>172</sup> A.M.B. Michels, ‘PVDa, VVD en CDA: Ideologische profilering of ‘catch-all parties’?’, *Acta Politica*, 27(1992), 189-212.

(beginsel)programma te bezitten, alsmede door haar geworteld zijn in zo veel mogelijk belangengroepen heeft de kVP eigenlijk altijd al iets van Kirchheimers partijtype in zich gehad. Bij haar stonden als christen-democratische partij een pragmatische politiek van interne en externe verzoening in voortdurende interactie met een ideologisch gefundeerde grondhouding van harmonie en integratie.

Voor haar geschiedschrijver diende zich als probleem aan, welke betekenis hij moet hechten aan eerst de programdiscussies, later ook de grondslagdiscussies. Legden die enerzijds interne tegenstellingen bloot, anderzijds werkten ze participatie bevorderend en integrerend. Historici hebben de neiging veel aandacht aan de eruit resulterende programs te schenken. Hun in dit opzicht intellectualistische belangstelling heeft de neiging de rol van (semi-)intellectuelen binnen een partij te overschatten. Natuurlijk hebben en hadden de programmatische 'visitekaartjes' een profilerende functie, maar het lijkt me toe dat ze voor het beeld van een partij in ontwikkeling meer een illustrerende dan een bepalende betekenis hebben. De politieke cultuur of 'huisstijl' van een partij hangt weliswaar samen met haar ideologie, maar valt slechts gedeeltelijk af te leiden uit haar ideologische producten.<sup>173</sup> Is het al een hele interpretatieve toer om de plaats van een partij-ideologie in het brede spectrum van 'links' tot 'rechts' te bepalen (ook voor christen-democratische partijen zelf een berucht probleem!), nog moeilijker is het om de politieke praktijk op een voor haar actrices herkenbare wijze te beschrijven.

### *Volkspartij*

De historicus van de kVP staat voor het complicerende gegeven, dat zijn object steeds meer georiënteerd is geraakt op een groter geheel (het wenkende CDA), hetgeen de eigen organisatiedynamiek negatief heeft beïnvloed. Is de geschiedenis van de PvdA een 'success story' genoemd<sup>174</sup>, die van de kVP in mijn Band II is er het tegendeel van. De participierend historicus van een partij als organisatie staat hier voor het probleem, in hoeverre hij de bijbehorende negatieve toonzetting bijtijds moet opnemen in het perspectief van de achteraf geslaagd lijkende fusie. Wat organisatorisch gezien een langdurig liquidatieproces zou worden, was het ideologisch gezien geenszins. In ieder geval was het tegen de beoogde tactiek van de kVP om zich onafhankelijk van de beide protestantse partijen te transformeren. Als aanwijsbare constante in haar totale geschiedenis – het zij in dit verband nogmaals herhaald – is daar het welbewuste streven om haar leden én kiezers in alle sociale milieus van de bevolking te vinden. Daarbij heeft ze zich sinds het midden van de jaren zestig trachten te ontdoen – overigens zonder resultaat – van het imago een

<sup>173</sup> Vgl. R.A. Koole, 'Partijprogramma's en buitenlands beleid 1946-1981', *Jaarboek 1982 DNPP*, 161-195 en J. de Waart, 'De filosofische achtergrond van beginselprogramma's van politieke partijen', in: J. de Beus e.a., *Filosoferen over politiek* (Leiden 1985), 3-28.

<sup>174</sup> Orlow, 'The paradoxes', 50.



partij alleen voor katholieken te zijn. In eigen woorden uitgedrukt: 'Zij moet zich presenteren aan en zich richten tot alle Nederlanders'. Daarom wilde ze ook 'volkspartij' blijven heten, waarbij het adjectief 'katholiek' zou moeten duiden op 'de christelijke visie op mens en wereld zoals deze in het bijzonder leeft in de katholieke kerkgemeenschap'.<sup>175</sup> Hiermee is ze tot aan haar liquidatie te sterk ideologisch gebleven om ingepast te kunnen worden in de *catch-all*-trend, terwijl ze door haar principiële gerichtheid op het gehele electoraat de ontwikkeling naar 'moderne kaderpartij' moeizaam mee heeft kunnen maken.

In hoeverre beantwoordt de KVP nu aan het politicologische partijtipe van een 'volkspartij'? Uit onze kennismaking met de Duitse geschiedschrijving is gebleken, dat de CDU en de SPD van de jaren zestig en zeventig naar algemeen inzicht worden beschouwd als uitgroeiende specimina van een moderne volkspartij, min of meer in de zin van Kirchheimer. Zowel het Zentrum, dat zich tijdelijk 'Christliche Volkspartei' heeft genoemd, als de CDU in haar eerste vijftien jaar waren volkspartij in de oudere zin van ideologisch gesloten massapartij. Een nog oudere, uit de negentiende eeuw stammende conceptie is die van 'volkspartij' als partij van het gewone volk, staande tegenover een conservatief-liberale *Honoratiorenpartei*. Omwille van stemmenmaximalisatie hebben politieke partijen, zo is in een historisch-sociografisch artikel geconstateerd, het diffuse karakter van het begrip soms gecultiveerd. De auteur pleitte daarom voor 'eine Forschungsstrategie der Operationalisierung'.<sup>176</sup> Zou de historicus van een volkspartij bij zo iets werkelijk baat vinden?

Mintzel heeft een jaar of tien geleden een boek over *Die Volkspartei* geschreven, waarin hij zegge en schrijve zeventien gehanteerde concepten van het woord wist te onderscheiden. Uiteindelijk stelde hij vast dat men – onder ontwikkeling van nieuwe 'empirisch gehaltvolle theoretisch-analytische Konzepten' – maar beter afscheid kon nemen van dat multi-interpretabele begrip.<sup>177</sup> Een van die nieuwe begrippen werd het vorig jaar ontwikkeld in het allereerste artikel van het nieuwe tijdschrift *Party Politics*. Ik zal het begrip maar niet eens noemen, want niemand minder dan Koole heeft mij dezer dagen in drukproef laten lezen waarom hij er maar moeilijk mee uit de voeten kan.<sup>178</sup> Misschien kunnen historici zich nog het meest bemoedigd voelen door hetgeen Katz en Mair in hetzelfde openingsartikel vaststellen en wat erop neerkomt dat iedere partij van de elkaar in de geschiedenis opvolgende partijtipes nog wel iets heeft behouden. Vandaar hun conclusie: 'all of these

<sup>175</sup> *Grondslag*, resp. 16 en 15.

<sup>176</sup> D. Lehnert, 'Zur historischen Soziographie der "Volkspartei"', *Archiv für Sozialgeschichte*, 29(1989), 5.

<sup>177</sup> A. Mintzel, *Die Volkspartei. Typus und Wirklichkeit* (Opladen 1984), 325.

<sup>178</sup> R.S. Katz en P. Mair, 'Changing models of party organization and party democracy. The emergence of the cartel party', *Party Politics*, 1(1995), 5-28; R. Koole, 'Cadre, catch-all or cartel? A comment on the notion of the cartel party', inmiddels verschenen in *Party Politics*, 2(1996), 507-523.



models represent heuristically convenient polar types, to which individual parties may approximate more or less closely at any given time'. Had trouwens Daalder, over wiens uitdaging aan het begin van deze Mededeling is gesproken, niet al enige jaren eerder opgemerkt dat de bestudering van politieke partijen moest 'turn towards a full study of the empirical record' en gedwongen was af te zien van 'many facile generalizations'? <sup>179</sup>

Ik voor mij heb uit zowel de relativerende constatering van Katz en Mair als de tot grotere nuancering aanzettende raadgeving van Daalder nog wat meer moed geput om mijn KVP maar niet al te nadrukkelijk in het geheel van politicologische theorieën, modellen en typologieën in te passen. Een meer impliciete en praktische 'Vermittlung' tussen geschiedschrijving en politicologie lijkt me de aangewezen weg. Onder oprechte dank aan de theoretici en modelontwerpers voor de sensitiviteit bevorderende steun die zij aan een eenvoudig archiefonderzoeker en descriptor hebben verleend, hoop ik mijn taak in historiografische zelfstandigheid te kunnen voltooien.

<sup>179</sup> Katz en Mair, 'Changing models', 19; Daalder, 'A crisis of party?' (zie noot 9), 286.

